

GHENDTSCHÉ·TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent vzw

50e jaargang - nr. 3

mei - juni 2021

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1
Erkenning: P 2A 6154
Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent
Verschijnt niet in juli en augustus

GHENDTSCHIE TYDINGHEN

Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent vzw

50e jaargang nr. 3

mei - juni 2021

Inhoud

- **Marc Hanson** - *Het katholieke schipperswerk in Gent (Einde negentiende eeuw – 1978) Deel 2. Nieuw Schippershuis aan de Muide* 162
- **Herbert De Vleeschouwer** - *Het Rasphuis aan de Coupure (1775-1935) 'Correctiehuis' en centrale gevangenis. Deel 2. Een 'Ducpétiaux gevangenis' (1830-1935)* 174
- **Naar Joris Vandenbroucke** - *Gentse straatnamen officieel vastgelegd* 185
- **Catherine Boone** - *Iets over het domein Vyncke - Bovyn in Wondelgem* 201
- **Jacques Mertens** - *Vrijdenker Eugène Steens en zijn burgerlijke begrafenis (1898)* 207
- **Luc Devriese** - *De Gentse Sint-Michielstoren: niet verwezenlijkte architectendromen en een historisch verantwoord restauratievoorstel* 213
- **Franklin L. L. Tombeur** - *Herinneringen van een tienjarige aan het Gentse Coliseum: rolschaatsen en catch* 224
- **Eric Vermeirsch** - *Ze noemden haar miss Paling* 232
- *Lezers aan het woord* 236

Auteursrichtlijnen

Om in aanmerking te komen voor publicatie moeten de bijdragen voldoen aan de richtlijnen voor auteurs. Om deze te raadplegen: zoek op het internet naar Ghendtsche Tydinghen auteursrichtlijnen of zend een mailtje naar g.t@telenet.be

HET KATHOLIEKE SCHIPPERSWERK IN GENT (Einde negentiende eeuw – 1978)

Deel 2. Nieuw Schippershuis aan de Muide

Marc Hanson

In dit tweede deel over het katholieke Schipperswerk in Gent wordt beschreven hoe aan het einde van de negentiende eeuw een heel nieuw centrum voor schippers werd uitgebouwd aan de Muide, in het hartje van het Gentse schipperskwartier. Naast een kapel, later ook een school, omvatte dit een vergader- en gelagzaal, een bureau, een tuin en... een krulbolbaan. Aandacht wordt besteed aan de uitbouw en de praktische inrichting en werking van het hele project.

Zoals we zagen in deel 1, organiseerden jezùieten en vincentianen al vóór 1898 activiteiten voor schippers in de Posteernestraat en aan de Oude Houtlei. Dat gebeurde in niet al te beste omstandigheden: in een kloosteromgeving, die dan ook nog eens ver van de dokken en de haven gelegen was. Kapel en vergaderruimte waren op de koop toe moeilijk te vinden voor de (vreemde) schippers. Verre van ideaal om de sowieso al niet vrome varende lieden te bereiken. Bovendien moest de schippersaalmoezenier, de man die instond voor de zielzorg van de schippersgezinnen, van hot naar her lopen om schepen te bezoeken. Zou het niet handiger zijn dat de zielzorgers zelf naar één vaste goedgelegen locatie kwamen?

Daarom lanceerde de praktisch denkende initiatiefnemer, jezùietenpater De Beck, het voorstel om een centraal gelegen eigen onthaal- en ontmoetingsruimte uit te bouwen voor de schippers in de directe buurt van de haven en de dokken aan de Muide. Daar verbleven immers veruit de meeste (oud-)schippers en kwamen de meeste schepen aanmeren. Gezien hun nomadisch bestaan, hun verplicht werken op zondag, hun geringe sociale contacten, gebrek aan vorming enz., konden zij zelf niet zorgen voor de nodige stabiliteit en continuïteit van zo'n initiatief. Volgens de pater moest men de schippers die Gent aandeden in dit centrum permanent hulp kunnen bieden op gebied van onderwijs en gezonde ontspanning.

Natuurlijk was er ook een kapel met een honderdtal plaatsen nodig voor een mis met aangepaste preek, voorbereiding op eerste communie, enz. Het was hierbij zeker niet de bedoeling een kapel op te zetten die zou concurreren met de bestaande parochiekerken. Anders dan gewone parochianen, toen sterk gebonden aan hun eigen parochiekerk, konden de schippers altijd al de mis bijwonen in de kerk die het dichtst bij hun aangemeerd schip gelegen was.

Afb. 1. Het schipperswerk was niet enkel religieus en educatief, het was ook sociaal en recreatief. Zo werd er vanaf het begin voorzien in een overdekte bolbaan voor het bij de schippers zeer geliefde krulbolspel. Om publiek te trekken moest het Schippershuis daarover beschikken. Die werd ingericht achter het Schippershuis. Rechts op de achtergrond, de enige persoon zonder hoofddekseel: de schippersaalmoezenier. In plaats van Hier vloekt men niet, staat er dwingend: Vloekt hier niet. (Foto uit 1921 in DSMG, collectie Vliegende Bladen – Gent, ‘Straten’: Dok-Noord. Schipperskapel. Schenking Huguette De Bleecker-Ingelaere)

Zeker in Gent, de tweede haven van het land en nog steeds in uitbreiding, konden de katholieken toch niet achteroplopen. Toch was dat het geval: voor alle maatschappelijke klassen waren er in Gent sociale werken, maar niet specifiek voor de schippers. De pastoors die het meest met de schippers te maken hadden, van Heilig Kerst (Sleepstraat) en de H. Jozef (Rabot), hadden hun parochiale kringen ook voor schippers opengesteld. Arthur Verhaegen had ook het lokaal van de Antisocialistische Werkliedenbond in de Oudburg, wieg van de christelijke arbeidersbeweging, ter beschikking van de schippers gesteld. Sommigen waren er wel eens geweest, maar het werd geen succes omdat ze er weinig lotgenoten troffen.

De katholieken moesten beseffen dat concurrenten ook niet stil zaten. Protestant en anglicaanse zendelingen trachtten de schippers voor hun zaak te

winnen, maar vooral de socialisten, die in 1894 hun intrede hadden gedaan in het parlement, waren in Gent te duchten concurrenten. In 1894-1896 hielden ze meetings of trachtten ze een staking op het getouw te zetten. Vooral bij de schippers van Zelzate vonden ze gehoor. Met de nationale verkiezingen van mei 1898 in het vooruitzicht probeerden ze een *Internationale Bond van Scheepslieden* van de grond te krijgen. Ze trachtten varenden voor zich te winnen door een medische dienst en gratis raadplegingen bij rechtsgeschillen in het vooruitzicht te stellen. Hun landelijke plannen voor verschillende havensteden werden uiteengezet in de sinds 1884 verschijnende krant *Vooruit*.

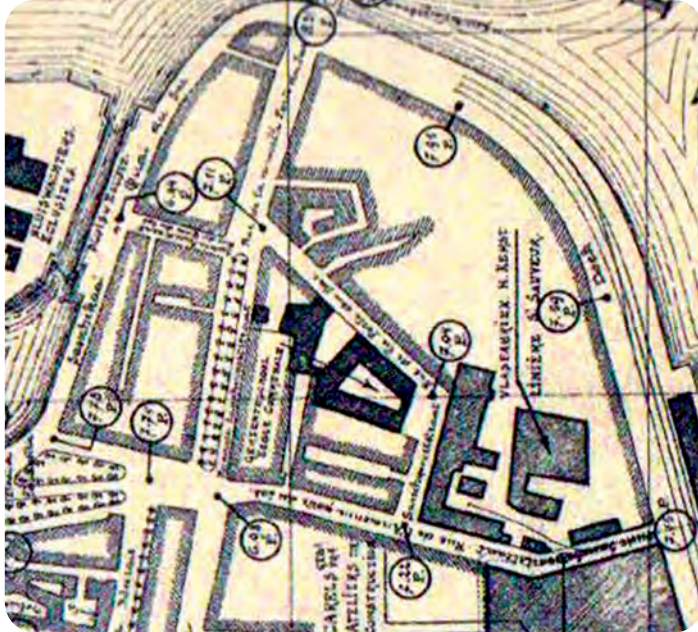
Volgens pater De Beck zou een groep zonder systematische godsdienstige opvoeding, de schippers dus, snel rijp zijn voor het socialisme. In een eigen Schippershuis aan het Dok zouden de katholieken kunnen zorgen voor een tegengif. Hun werk zou zeker gewaardeerd worden. “Als we vroeger, vóór we met ons schipperswerk waren begonnen, aan de dokken of de Voorhaven voorbijkwamen, werden we door de dokwerkers, meestal socialisten, op de meest grove manier beledigd; nu gebeurt dat maar zelden meer”, aldus de jezuïeten-pater.

De plannen worden steeds concreter

Na overleg met de eigen oversten, informeerden de Gentse jezuïeten verder naar gelijkaardige initiatieven in Belgische en buitenlandse havensteden en ze spraken hun uitgebreid netwerk aan om het initiatief van de grond te krijgen. Op 12 februari 1898 schreef pater De Beck een uitvoerige brief naar de Gentse bisschop, waarin hij beargumenteerde waarom een schippershuis aan het Dok wenselijk, ja zelfs noodzakelijk was. Op 7 maart had de overste van de jezuïeten in Gent een onderhoud met bisschop Stillemans, die het initiatief genegen was. Joseph de Hemptinne – De Moffarts (1859-1942) aanvaardde het presidentschap van het Schipperswerk en beloofde concrete hulp te bieden. Op 6 juli bracht pater-overste samen met de Gentse industrieel Victor Casier (1846-1910) een bezoek aan de Sint-Salvatorparochie, waarvan de kerk op een boogscheut van Dok gelegen was. De pastoor wilde de parochiale infrastructuur ter beschikking stellen van het Werk, maar had bezwaren tegen een eventuele nieuwe kapel. Hij vreesde dat een deel van zijn parochianen, onder wie schippers, dan misschien daar de mis zouden bijwonen.

Op vrijdag 8 juli 1898 vond er een eerste van vele vergaderingen plaats na schriftelijke uitnodiging door pater-overste. De jezuïet schetste het Schipperswerk in Gent tot dan toe en stelde dat het de bedoeling was het Werk te bestendigen en steviger te verankeren door het een eigen Schippershuis te geven aan

Dok. Tijdens die vergadering werd een raad van beheer samengesteld met Joseph de Hemptinne junior als voorzitter en Victor van de Put als ondervoorzitter. De jonge Amand Mavaut van Sint-Amandsberg, die inspecteur geweest was van de spoorlijn Gent-Eeklo-Brugge tot aan de overname door de Staat, en die blijk gaf van een pientere handelsgeest, werd secretaris en weldra ook schatbewaarder. Pater De Beck bleef aalmoezenier. Hij stelde Jean Collier, een ex-schipper uit Tamize maar nu wonende in Gent, voor als conciërge.

Afb. 2. De vlasspinnerij Heilig Kerst, de linière Saint-Sauveur (1853-1962) van de familie Casier op een detail van het stadsplan Gent van Compijn en Soenen uit 1912. Enkel de bedrijfsgebouwen staan goed omlind weergegeven. De rijwoningen en gebouwen zoals het Schippershuis worden niet gedetailleerd. De cirkeltjes geven de hoogten aan boven de gemiddelde zeespiegel in Oostende. De gebogen lijnen duiden het water in de dokken aan.

De raad telde verder zeven leden, onder wie Arthur Verhaegen, Amand Cooreman en baron Victor Casier. De ouders en voorouders van laatstgenoemde hadden meer dan een eeuw in de Sleepstraat gewoond, zodat de baron goed vertrouwd was met de hele buurt. In 1903 zou hij eredeken worden van de in dat jaar heropgerichte dekenij De Slijpstraat. Op de achtergrond speelde de oude Joseph de Hemptinne (1822-1909) een belangrijke rol. Hij werd door de bestuursleden afzonderlijk geregeld thuis bezocht en om zijn mening en raad gevraagd.

Het had heel wat voeten in de aarde om een Schippershuis materieel en organisatorisch van de grond te krijgen. De belangrijkste initiatiefnemers hebben er in 1898-1899 heel wat vergaderingen aan gespandeerd met ook nog eens tussentijds overleg en briefwisseling. Behalve pater De Beck waren zij weinig of niet vertrouwd met het schippersmilieu en er waren af en toe ook serieuze meningsverschillen en zelfs aanvaringen.

Heel wat vragen en problemen moesten een antwoord of een oplossing krijgen. Wie zal het nieuwe Huis betalen en waar zal het geld voor de dagelijkse werking vandaan komen? Wie zal er zorgen voor de dagelijkse leiding, de uitbating van de zaal, de catechese voor schipperskinderen? Moeten de bezoeken aan de schepen dan nog voortgezet worden? Welke verhouding moet er bestaan tussen de zielzorg voor de schippers en de inzet voor hun materiële en beroepsbelangen? Willen we alleen onze eigen binnenschippers bereiken die varen op Frankrijk, Nederland en de Rijn of zijn ook vreemde passanten in Gent welkom? Hoe worden schippersvrouwen verwelkomd? Samen met hun man of ook zonder? Moet alles op voorhand punctueel uitgestippeld worden of zal het nieuwe werk zich wel gradueel ontwikkelen? Zou het nieuwe Huis kunnen gerund worden onder de koepel van het Gentse Vincentiusgenootschap? Moet er op korte termijn ook een eigen schipperskapel komen? De schippers waren er vragende partij voor, evenals voor een bolspel in de tuin, spel dat toen zeer populair was (afb. 1). In een vergadering van vrijdag 12 augustus 1898 zei Jules Casier s.j. dat hij en zijn broer Amand zouden kunnen rekenen op 25.000 fr. van hun moeder, wonende op een kasteel in Melle, om de kosten van de bouw van een kapel te betalen.

Realisatie van de eerste fase (1898-1900)

Op 12 augustus 1898 stelde Mavaut een rudimentair plan van een schippershuis voor op een terrein van zeven meter voorgevel en twintig meter diepte op het terrein van de vlasspinnerij Linière Saint-Sauveur (afb. 2 en 3). De bouwgrond was uitstekend gelegen tegenover nog verder te bouwen of af te werken maritieme installaties. Het Schipperswerk, waarvoor nog enkele betrouwbare schippers werden gezocht, werd voorlopig nog even ondergebracht in een goed gelegen huis langs de Oude Sassestraat. Tijdens de vergadering van de raad van bestuur van 7 oktober werd het goede nieuws bevestigd dat voorzitter de Hemptinne de financiering van het Schippershuis op zich had genomen.

Ondertussen was het bouwplan van architect Henri Vaerwyck besproken, de vader van de bekende traditionalistische Gentse architect Valentin. De keuze van de architect hield in dat de bouwstijl neogotisch zou worden, in overeen-

nieuwe Schippershuis in mei zou geopend worden. Op vrijdag 12 mei nam conciërge Collier zijn intrek in het gebouw. Op 14 mei ging de inzegening van het Huis niet door omdat bisschop Stillemans verhinderd was. De volgende dag kon het ook niet geopend worden omdat het schilderwerk nog niet af was. In de gelagkamer werd op de muur geschilderd: ‘God, Koning, Vaderland’ en ‘Vrij Verbruik’, beide leuzen ook in het Frans.

Afb. 4. Gevelsteen van een middeleeuws zeeschip, kopie van het exemplaar in de gevel van het gildehuis van de Vrije Schippers aan de Graslei. Foto genomen na de brand in 1989 (DSMG, Vliegende Bladen Gent, waterlopen – binnenschipperij). De voorstelling in de topgevel van de kapel is lichtjes misleidend de ‘bakken’ en spitsen van de binnenschippers leken helemaal niet op karvelen en dergelijke.

De opening gebeurde op dinsdag 16 mei, uiteraard met minder aanwezigen dan op een zondag (slechts twee schippers). Daarna vonden er al direct enkele activiteiten plaats zoals een koffietafel van schippersvrouwen (21 mei) en op 24 mei gaf Victor Casier een tournée générale. De maandelijkse schippersvergadering van zondag 28 mei werd druk bijgewoond. Ondertussen zaten ook de liberalen niet stil. Op 18 juni 1899 stichtten zij de *Schippersvereniging de Schippers van Vlaanderen. Maatschappij van onderlingen Bijstand* met zetel in Café Pierre aan de Vogelmarkt. Op 6 december 1899 brachten colporteurs Het Volk naar de schepen; even later gebeurde dat ook met De Gazet van Antwerpen omdat die meer schippersnieuws bevatte. Op 8 december bracht de bisschop een informatief bezoek aan het nieuwe Huis. Hij vond dat de zaken er niet liepen zoals verwacht. De volgende dag kreeg hij al een brief,

waarin erop werd gewezen dat een totaal nieuw project niet zonder enige kinderziekten van start kon gaan.

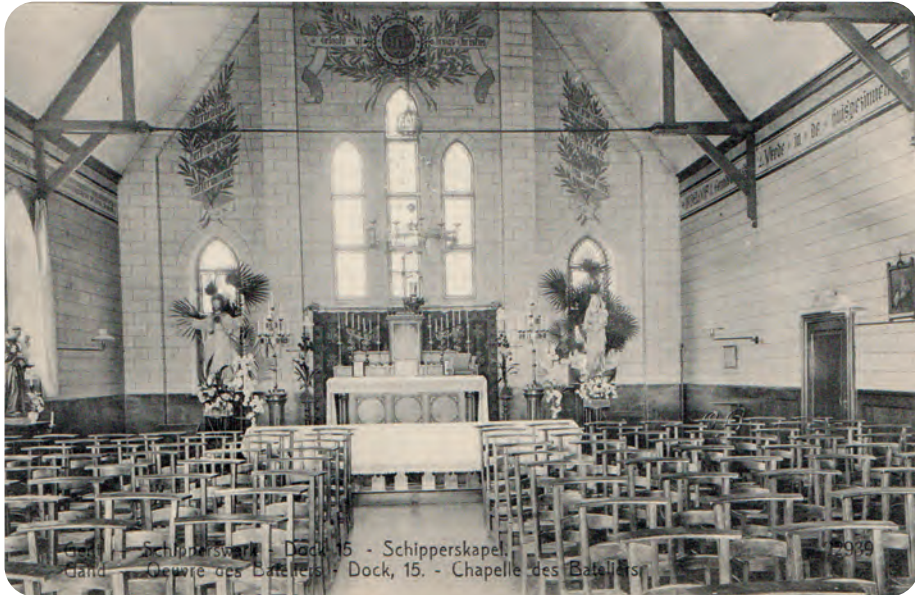

Afb. 5. Ankertje gedragen door een mini zeemonstertje als uithangteken (DSMG, Vliegende Bladen Gent, waterlopen – binnenschipperij). Voor wie het niet zou doorhebben, waren er gevelopschriften in drie talen: Schippershuis, Maison des Bateliers en Sailors House.

Afb. 6. Helemaal in de top: geen windhaan, maar een windzwaan... (DSMG, Vliegende Bladen Gent, waterlopen – binnenschipperij).

Ondertussen waren enkele knopen doorgehakt. Andere problemen bleven onopgelost. Het Huis zou niet functioneren onder de koepel van het Vincen-tiusgenootschap, maar de ijveraarsters werden wel nauw bij de werking betrokken. Het Schippershuis zou openstaan voor iedereen, dus ook voor toeval-lige passanten in de Gentse haven. De naam van het Huis in drie talen in car-touches aan de voorgevel was dus een duidelijk statement. De klemtoon zou vooral liggen op de religieuze, morele en sociale actie. De werkingskosten zouden gedekt worden door de giften van goegode weldoeners, de opbrengst van omhalingen door vrijwilligers, de verkoop van postkaarten en de verkoop van (geen sterke!) dranken. Hoewel ongeveer iedereen overtuigd was van de noodzaak van een eigen kapel, ook de bisschop, werd de bouw ervan uit-gesteld wegens geldgebrek. Voorlopig kreeg het Huis ook geen gratis school, omdat een mogelijk lokaal hiervoor veel te klein was en niet geschikt voor onderwijs.

Afb. 7. Het interieur van de neogotische kapel op de eerste verdieping van het nieuwe gebouw uit 1903-1904 naast het Schippershuis. Een smalle trap leidde naar de kapel, die maximaal 150 personen kon herbergen. Let op het gebruik van ijzeren Polonceau spanten voor de dakconstructie. Het drielicht vooraan symboliseert de Drie-eenheid (God de Vader – God de Zoon en God de Heilige Geest). Verzameling Philippe Bockstael.

Eigen kapel en school vanaf 1904

In juni 1900 vestigden enkele *Soeurs Auxiliatrices des Âmes du Purgatoire*, een congregatie in 1856 in Parijs gesticht door Eugénie Smet (1825-1871), zich in Gent aan Marialand bij de Wispelberg, dus niet ver van de jezuïeten-residentie. Wellicht kwamen ze naar Gent op vraag van de jezuïeten om hen te helpen bij het schipperswerk. Hun constituties waren opgesteld naar het model van die van de jezuïeten en kregen pauselijke goedkeuring in 1878. De zusters, de Mamèrkes in de volksmond, waren niet gebonden aan één specifieke vorm van apostolaat. Behalve bidden voor de zielen in het vagevuur, wilden ze vooral mensen helpen die in moeilijke omstandigheden leefden en werkten. Enkele zusters hebben zich vanaf het begin uitsluitend gewijd aan het Schipperswerk: onderwijs en catechese aan schipperskinderen, voorbereiding op eerste communie en vormsel en zorgen voor de kapel.

Tussen 1900 en 1904 werd een zaal op de eerste verdieping van het Schippershuis gebruikt als voorlopige kapel. In oktober 1900 kon de nieuwe aalmoeze-

nier Desorgher er voor het eerst de mis celebreren. In 1901 leidde bisschop Stillemans zelf de eerste communie van 31 schipperskinderen in de kapel van de Mamèrkes. Na de door een vrouwenkoor opgeluisterde mis hield de bisschop een vaderlijke toespraak. Na afloop van de hele plechtigheid kreeg hij van de aanwezigen een spontaan applaus. Vanaf 1904 zou de bisschop de communieplechtigheid meestal voorzitten, maar dan in de eigen Schipperskapel. Als ultieme voorbereiding op hun eerste communie op tweede of derde Paasdag werd er voor de communicanten een soort retraite georganiseerd. De godsdienstige oefeningen, afgewisseld met ontspanning en maaltijden buitenshuis, gingen door bij de zusters. De jongens logeerden in het Schippershuis, de meisjes bij de zusters apostolinnen aan het Sint-Pietersplein.

In 1903 kwam het vroegere plan voor de bouw van een school en kapel naast het Schippershuis in een stroomversnelling dankzij de definitieve financiële toezegging van de moeder van Jules en Amand Casier. In dat jaar keurde de bisschop de plannen van de raad van bestuur voor beide goed. De neogotische kapel in de traditie van de Sint-Lucasschool werd ingericht op de eerste verdieping, boven de klaslokalen. In 1904 konden zowel kapel als school in gebruik genomen worden. De nieuwe kapel (afb. 7) was in dat jaar ingewijd door de aartsbisschop van Calcutta, de jezuïet Meulemans. Op vraag van de schippers werden er vanaf 1906 elke zondag twee missen gelezen, één om halfzeven en één om negen uur, telkens met aangepaste onderrichting.

Werking

In de namiddag was er ‘patronage’ voor vrouwen en voor jongens en meisjes. Die activiteit was vergelijkbaar met die van de parochiale kringen die vanaf ongeveer 1850 een grote bloei kenden. Eveneens op zondag kwamen schippers samen in het vergaderlokaal om over beroepszaken te spreken. Daarvoor en daarna konden ze in de gelagzaal een biertje drinken en roken. Het nieuwe gebouw herbergde naast een feestzaal ook een kleine bibliotheek met katholieke kranten, enkele tijdschriften en ‘stichtelijke’ boeken. Er was ook een bureau waar schippers inlichtingen, advies en raad in verband met de binnenvaart konden inwinnen. Een eigen bevrachtingskantoor zorgde voor het huren en bevrachten van schepen. Het Werk had vijf tot zes ijveraarsters in dienst, soms echtgenotes van rijke industriëlen, die elke week schepen bezochten om het Schipperswerk voor te stellen en om de schippers(vrouwen) aan te sporen de activiteiten bij te wonen en hun kinderen naar de nieuwe school te sturen. Dankzij de auxiliatricen was het onderwijs aan Dok, zeker vanaf 1904, veel beter georganiseerd (afb. 8). Vóór 1914 kende België helemaal geen leerplicht, zodat schipperskinderen niet of zelden schoolliepen. Een gewone lage-

re school bezoeken lag voor die kinderen niet voor de hand. Ze hadden behoefte aan een school die vlakbij hun schepen gelegen was. Sommige parochiale scholen weigerden schipperskinderen omwille van hun leerachterstand of omdat ze niet een minimaal aantal dagen aanwezig konden zijn. Geweigerde trokken, aldus de katholieken, dan vaak naar een gemeenteschool met veel kinderen van socialistische ouders.

Afb. 8. Een klein klasje schipperskinderen van de Schipperschool, wellicht kort voor de Eerste Wereldoorlog. Bovenaan: de didactische tinnen inhoudsmaten, links naast de deur: de gewichten, rechts: de meetkundige lichamen en een wereldbol, allemaal belangrijke dingen voor toekomstige schippers. Daaronder: uitgerolde kaarten met leerrijke en sprekende afbeeldingen. Hetzelfde klaslokaal was ook in gebruik voor de meisjes. Bemerkt de zeer brave houding van de jongetjes: met de armen gekruist. Zo konden ze geen (of toch minder) kattenkwaad uitsteken! Verzameling Philippe Bockstael.

In hun dagblad *Vooruit* maakten de socialistische reclame voor gratis kostscholen voor schipperskinderen. Het Schippershuis bemiddelde voor sommige ouders bij het zoeken van een goedkoop internaat, meestal gehouden door bevriende zustercongregaties. Af en toe kon het ook beurzen krijgen voor begaafde schipperskinderen. Het bezoek aan de eigen school (externaat) was ondertussen bevredigend, maar met grote verschillen tussen de kinderen. Enkele jongens en meisjes waren in december 1913 (bijna) elke dag aanwezig. Zij logeerden dan vaak bij familie of kennissen of in het Schippershuis zelf (alleen jongens). Sommigen daagden in die hele maand maar één dag op. Eenmaal per jaar was er een prijsuitdeling, waarbij de leerlingen boeken, stof-

fen, kleding, schoenen, speelgoed enz. kregen. Gemiddeld bezochten 40 à 50 schipperskinderen per jaar de school aan 'Den Dok'.

Nauw aansluitend bij het godsdienstonderwijs was de intense voorbereiding gedurende vier à vijf weken op de eerste communie en het vormsel. Ze wer-

Afb. 9. Schippersmeisjes in 1937 met aalmoezenier Duculot. Allemaal uniform uitgedost voor hun plechtige communie, vermoedelijk door toedoen van godvruchtige weldoensers. Met matrozenkraag: niet zozeer omdat het schipperskinderen waren, maar omdat het mode was. Uit: Lekens L. en Lagrou J. (2004), Archiefbeelden. Binnenschippers, Gent.

den gezien als de start van een deugdzaam christelijk leven op de drempel van de volwassenheid. Jongens en meisjes logeerden gratis apart, maar volgden samen de godsdienstige oefeningen en instructies. De ouders deden grote financiële inspanningen om hun kinderen de dag van de plechtigheid zelf op hun paasbest te kleden. Ongeveer één derde van de kinderen werd gekleed op kosten van het Schipperswerk (afb. 9). Vooral de ijveraarsters van Vincentius zetten hierbij hun beste beentje voor om bijvoorbeeld tweedehandskledij aan te passen, op te fleuren, te verstellen enz. Met gespaarde punten voor goed gedrag konden de kinderen in het Schippershuis kleren, speelgoed, devotiepren-tjes, rozenkransen en allerlei prullaria 'kopen'. In 1906 waren er 65 communicanten, in 1911: 75.

In deel 3 zal de moeilijke periode 1914-1945 beschreven worden.

HET RASPHUIS AAN DE COUPURE (1775-1935) ‘CORRECTIEHUIS’ EN CENTRALE GEVANGENIS

Deel 2. Een ‘Ducpétiaux gevangenis’ (1830-1935)

Herbert De Vleeschouwer

In dit tweede deel over het tot Prison Centrale – Centrale gevangenis omgedoopte ‘Correctiehuis’ aan de Coupure wordt niet enkel aandacht besteed aan indeling en werking in de Belgische Tijd, maar ook aan de appreciatie door tijdgenoten. Uitermate belangrijk in de verdere werking van de instelling is de rol van de hervormer Ducpétiaux. De indeling in zes ‘kwartieren’ en het werkregime wordt beschreven. Na de uiteindelijke afbraak van het imposante oude Rasphuis in 1935-1936 bleven er interessante herinneringen bewaard ver van Gent: in Merksplas.

Afb. 1. Edouard Ducpétiaux (wikimedia commons)

De centrale figuur in dit deel 2 is de Brusselse jurist - socioloog Edouard Ducpétiaux (afb. 1) die in 1827 een (Latijns) proefschrift te Gent verdedigde over de doodstraf. Het werd gepubliceerd als een lijvig boek *De la peine de mort* en handelde over de barbaarsheid en inefficiëntie van de doodstraf. Een

typische uitspraak van hem is: ‘De doodstraf is nefast voor onze zeden. Als alles ernaar neigt dat men het gemoed wil verzachten, kan men niet doorgaan met bloedige spektakels te brengen’.

In de laatste jaren van het Hollands bewind werd Ducpétiaux beschuldigd te veel kritiek te geven op de doodstraf zoals ze bestond onder Willem I, maar hij werd vrijgesproken. Na die vrijspraak werd hij toch nog veroordeeld tot een jaar gevangenis wegens een krantenartikel ter verdediging van twee verbannen (Franse) liberale journalisten. Hij werd vrijgelaten in januari 1830. Daags na de beruchte opvoering van de fameuze De Stomme van Portici (25 augustus 1830) hing hij, samen met journalist Lucien Jottrand, de eerste zwart-geel-rode vlag aan het stadhuis van Brussel, gemaakt door Marie Abts-Ermens uit haar stoffenwinkel.

‘Ducpétiaux-regime’

Bij de onafhankelijkheid van ons land werd de pas vrijgelaten gevangene benoemd tot inspecteur-generaal van het gevangeniswezen. Wat hij aangeklaagd had, kon hij nu dus gaan verbeteren. Hij zou dertig jaar het gevangenisbeleid in België bepalen. Bijna alle huidige bestaande gevangenissen werden onder zijn impuls nieuw opgericht, allen met hetzelfde bouwconcept, waarin het ‘Ducpétiaux-regime’ het best kon worden verwezenlijkt. Dat hield in: strikte afzondering, meditatie, gebed, geen gemeenschappelijke activiteiten. Wat Gent betreft verfranste Ducpétiaux onmiddellijk de naam van het Tuchthuis in ‘Maison de Force et de Réclusion’.

Passend in die filosofie kwamen er op zeker moment ‘wandelhokken’ bij in het Rasphuis. Deze werden door de directeur als volgt beschreven ‘ieder wandelhok had de vorm van een lange, smalle uitgerekte driehoek (afb. 2). In ‘t midden was er dan nog een minuscuul graspleintje, waarrond de gedetineerde verplicht was steeds rond te wandelen om een luchtje te scheppen, zonder ooit te mogen stilstaan. Door hoge muren waren die verschillende hokken – een tiental – van mekaar gescheiden. En deze lichaamsbeweging was ook zo geregeld dat als de ene ‘wandelaar’ aan het uiteinde in de diepte toekwam, de naaste buur aan het beginstadium was van den omloop’.

Ook was Ducpétiaux voorstander van individuele (gietijzeren!) toiletten met afvoer in de cellen, ter vervanging van wat nu de ‘hygiënische emmer’ genoemd wordt. Dit was erg vooruitstrevend in een periode waarin het gewone gezin daar vaak niet over beschikte. Dat was in 1837 (Feyaerts, 2015).

Afb. 2. Detail maquette in Merksplas met wandelhokken.

Toeristische attractie

Talrijke beschrijvingen gelijkaardig aan deze van Johanna Troseiner (Schoenhauer) kunnen we lezen in wijdverspreide reisgidsen. Zo schreef Auguste Gobert over dit ‘Maison de détention’ in 1837 (*Guide du voyageur en Belgique*) iets wat een samenvatting uit Voisin lijkt. ‘Dit tehuis geniet terecht Europese waardering. De bekende Engelse filosoof Howard stelde het model voor. Het gebouw, waarvan de plannen geïmiteerd zijn in de Verenigde Staten, Londen en in Pruisen, vormt een immense octogoon (achthoek). Het Auburn systeem van New York is op het concept van Villain XIII gebaseerd. Het is gesitueerd langs het charmante kanaal naar Brugge dat onder de naam Coupure, een aangenaam wandelpad vormt’. Ook Johanna Troseiner merkt de gelukkig gekozen locatie op, ‘omdat ze ervoor zorgt dat de lucht zuiver blijft, wat voor de gezondheid van deze ongelukkigen erg nodig is’.

In 1853 beschrijft David Bogue in *Belgium and the Rhine* kort het ontstaan en stelt dat de Gentse gevangenis beschouwd wordt als een model zowel voor Engeland als Amerika. De toegankelijkheid voor bezoekers is nog steeds op dezelfde manier geregeld als voorheen. De gevangene kan nu na zeven jaar, een 120 francs sparen, zonder de interest mee te rekenen. Indachtig het gezeg-

de van Victor Hugo ‘een school openen, is een gevangenis sluiten’ of ‘voorkomen is beter dan genezen’, wordt er diep ingegaan op de vorming en werking van (her)opvoedingskolonies.

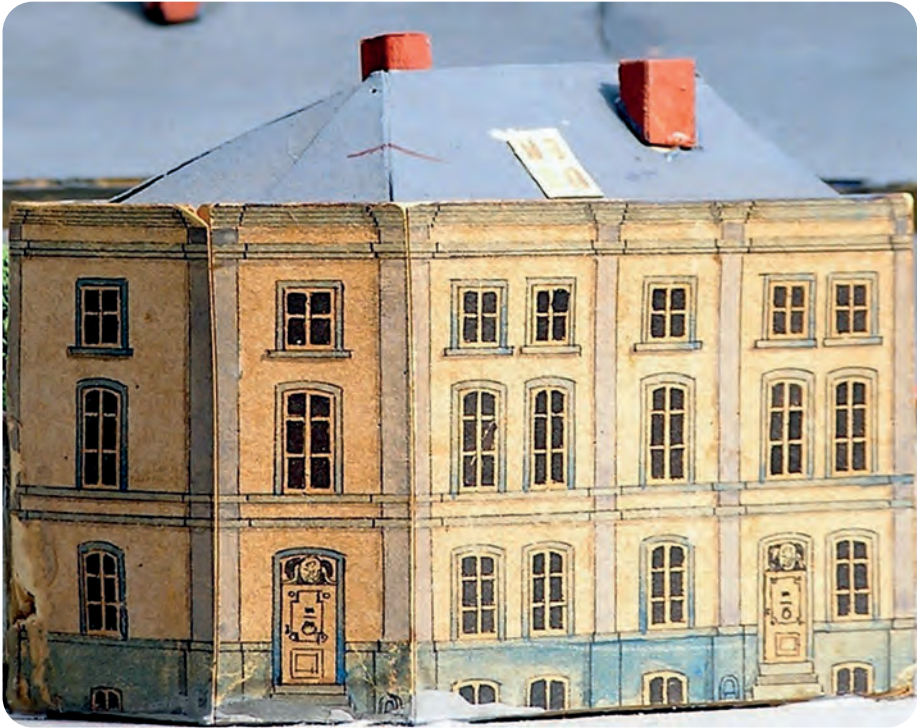
Het mag verbazing wekken dat ‘toeristengidsen’ zoveel aandacht besteden aan het gevangeniswezen. Het doelpubliek was echter de burgerij die waarschijnlijk redelijk wat tijd op de trein doorbracht en graag de meerwaarde en goede werking van een land benadrukt zag. Of het dan allemaal objectief en algemeen geldig is, is weer iets anders natuurlijk.

Indeling in zes ‘kwartieren’ en werkregime

Het was natuurlijk niet altijd Spielerei in het grote tehuis aan de Coupure, verre van. We vervolgen de beschrijving met wat er te lezen staat in deze gidsen. ‘Volgens het huidige systeem is niet enkel het lot van de gevangenen sterk verbeterd, maar ook, in plaats van te kosten aan de staat, brengt het jaarlijks een 50.000 florijnen (gulden) op boven de kosten. Dit tehuis biedt speciaal plaats aan het weven van stoffen en het vervaardigen van hemden, broeken en slobkousen voor het leger en de kolonies’. Het gaat hier vermoedelijk om ‘Rurale heropvoedingskolonies voor bedelaars en anderen’, zoals er één in Ruiselede ingericht werd in 1851.

Voorheen kregen de veroordeelden niets van de opbrengst van hun werk. De filantropische ingesteldheid van het nieuwe systeem blijkt uit het deel dat de gevangenen nu krijgen. Ze zijn daartoe verdeeld in drie klassen: (1) de afhouding van het salaris van de veroordeelde tot dwangarbeid is 7/10; (2) voor de veroordeelden tot opsluiting is de afhouding 6/10 en (3) voor de correctioneel veroordeelden wordt 5/10 ingehouden. Een gedeelte van de winst wordt aan de veroordeelden uitgekeerd voor hun eigen uitgaven. Het andere gedeelte wordt in een spaarkas gestort met een interest van 4%. Het wordt uitgekeerd aan de gevangenen bij hun vrijlating. Deze kunnen, als ze goed werkten gedurende een opsluiting van vijf jaren, beschikken over een som van 100 florijnen bij hun terugkeer in de maatschappij, behoudens eigen spaargeld. De inhoud van de totale spaarkas was 46.000 florijnen (gulden: nog lang na 1830 hier in gebruik).

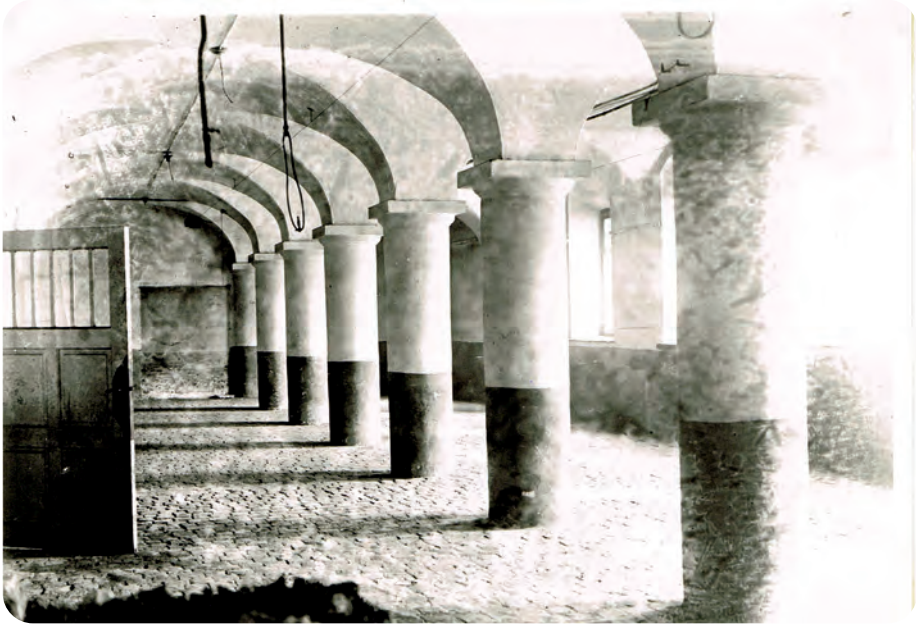
De constructie van de gevangenis verdeelt het geheel in acht delen. Elk beslaat een omgekeerde driehoek waarvan de top met een grote poort toegang geeft tot een centrale achthoekige koer, gedeeltelijk als tuin ingericht. Het eerste gebouw met de ingang wordt bewoond door de commandant en de directeur van tewerkstelling (afb. 3). Zware poorten, waarvan enkele voorzien van pun-

Afb. 3. Directiewoning aan de Coupure, hoek Ekkergeraast (detail maquette, Merksplas).

ten (eggen), leiden naar de andere zeven gedeelten van het tehuis. Het eerste en tweede kwartier vormen het verblijf en de ateliers van de mannen. Bij het binnenkomen hoort met het lawaai van werk en werktuigen, zodat men zou denken dat men in een manufactuur is, eerder dan in een dwanghuis. Men telt er ongeveer 550 weefgetouwen in volle bedrijvigheid, waarmee 700 individuen aan de slag zijn. De andere gevangenen worden gebruikt als spinner, bobijnmaker, enz. Ze werken allen in de grootste stilte, respectvol groetend als ze een vreemdeling of iemand van het tehuis passeren. Hun houding, correct en serieus, zij het met bleek aangezicht, geeft een goede gezondheid aan.

De gevangenen geven allen een propere indruk. Hun kledij, die geen enkel ontierend teken draagt, bestaat uit een broek en een vest van grove grijze stof in de zomer en van grijs laken in de winter, hun pet is van vilt. Er zijn geen ketens of boeien die het zicht triest zouden maken. Het huidige bestuur heeft zelfs (!) de stokslagen en het slaan met de bullenpees laten ophouden, en er is geen enkel negatief effect van ondervonden. De enige extra bestraffingen bestaan uit geen toegang tot recreatie tijdens de feestdagen, eenzame opslui-

Afb. 4. Gekasseide gelijkvloerse wandelgang, vermoedelijk eerste bouwfase.
(foto 1935-1936 kort voor de afbraak (verzameling Maurice Vollaert)).

ting gedurende maximum drie maanden, van tijd tot tijd water en brood en tot slot de ijzeren dwangbuis. Deze twee kwartieren en het derde hebben drie verdiepingen elk, met open gaanderijen die leiden naar de cellen van de gevangenen (afb. 4, 5, 6, 7 en 8; zie ook de gevelopstanden op afb. 3 in deel 1).

De vrouwen bezetten het derde kwartier, zij houden zich bezig met naaien en draad maken (twijnen). Enkelen weven stof. In het midden van hun koer is een waterbassin gevoed vanuit het kanaal, dat hun het nodige water geeft om het huislinnen te bleken. Ze zijn goed gekleed en worden zelden gestraft. Geen wachtpost houdt toezicht op hen, en geen enkele man met uitzondering van de bazen, houdt met hen contact. Ze worden in de grootste properheid gehuisvest.

Vooraf de ziekenboeg en het hospitaal in het vierde kwartier verdienen de grootste lof. De zieken ontvangen rijkelijk de nodige zorgen in het hospitaal, waar de dokter tweemaal daags op bezoek komt. Er sterft in een normaal jaar nauwelijks 1 man op 100 en het aantal zieken overstijgt nooit de 25. Niemand minder dan dokter Daniël Mareska schreef een rapport over de cholera in de gevangenis.

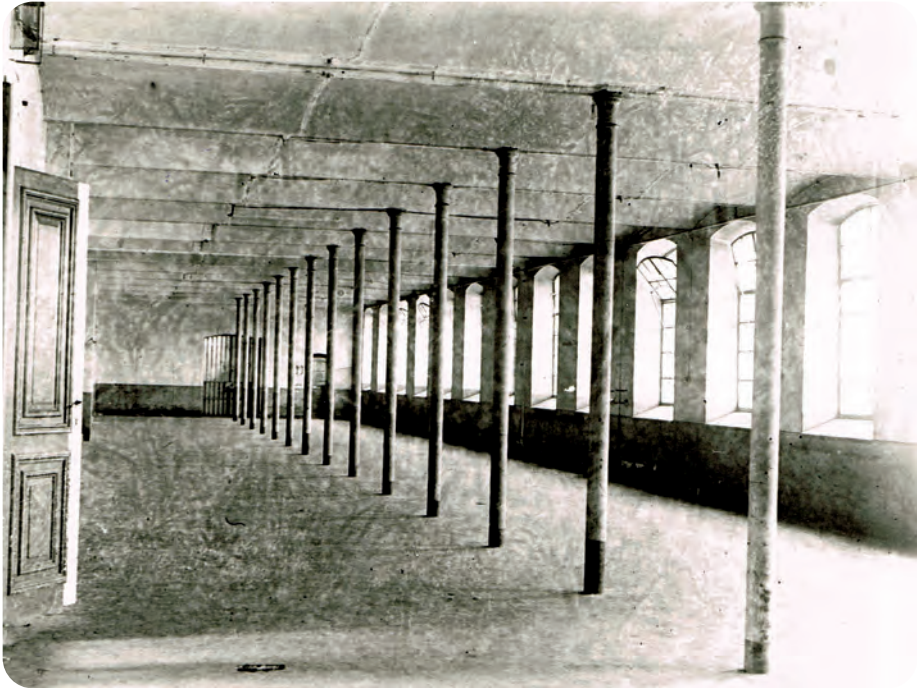
Afb. 5. Gang met individuele cellen.
(foto 1935-1936, verz. Vollaert).

Het vijfde en zesde kwartier zijn de mooiste en properste. Behalve het gelijkvloers zijn er slechts twee verdiepingen. In het vijfde werken in enkele ateliers ongeveer 400 gevangenen – slotenmakers, schrijnbewerkers enzovoorts. Ze worden er 's morgens heen geleid uit de eerste twee kwartieren en ze komen pas 's avonds terug. Het gebruik van sterke drank is verboden aan alle gevangenen, behalve aan de houtbewerkers. Het zesde deel is het burgerlijk en het militaire deel, voor de individuen met minder dan zes maanden straf. Dit kwartier is verdeeld per leeftijd, volgens straf en aard van de individuen. Onderworpen

aan een eigen regime, heeft het zijn eigen uitgang naar buiten.

Hoewel het gebouw 2600 gevangen kan bevatten, waren er nooit meer dan 1300. De drie dagelijkse maaltijden van elke gevangene kosten 24 centiemen per dag. In de ochtend ontvangen ze een halve pond roggebrood; waarbij men 's winters melk met water toevoegt. 's Middags, viermaal per week, is er soep met vlees, aardappelen en andere groenten en driemaal per week erwtensoep met boter. 's Avonds staan aardappelen met reuzel, uien en azijn of haver-moutpap op het menu.

De gedetineerden staan op en gaan slapen met het daglicht. Per dag wordt er nooit meer dan twaalf en niet minder dan zes uren gewerkt. De gevangenen worden behandeld met veel menselijkheid. Het is gebeurd dat ze na hun in-vrijheidstelling de gunst komen vragen om terug binnen te mogen, of zelfs dat ze een misdaad begaan om er opgesloten te worden tot het einde hunner dagen. Men kan deze instelling bezoeken van negen uur tot half twaalf en van 1 uur tot vier, met een toelating van de gouverneur met een bewijs dat men op het bureau van het provinciaal gouvernementsgebouw kan bekomen.

Afb. 6. Gang met ijzeren pilaren (verz. Vollaert).

Dat klinkt erg mooi. Al kan het niet allemaal perfect zijn. Op 23 mei 1840 brak er een opstand uit in het Rasphuis. Een schildwacht wordt ontwapend en een cipier mishandeld. De wachters schoten op de gevangenen: vijf gekwetsten. Het leger bedwong de opstand. Ook kan men de extra bedenking maken dat er vaak armoede en ook wel hongersnood was (zowel rond 1830 als rond 1848). Er waren de mislukte aardappeloogsten, niet enkel in Ierland, maar ook in ‘Arm Vlaanderen’. Vlamingen emigreerden naar het zuiden (de Belgische mijnstreken, Noord-Frankrijk) of elders om werk te vinden. Een keuze maken tussen verhongeren buiten of drie maaltijden binnen was dan misschien ook het overwegen waard. Ook valt het op dat over het zevende en achtste kwartier vaak gezwegen wordt. Hier was onder meer een strafkolonie voor jongeren gevestigd. Onderwijzers gaven er dagelijks les.

In 1866 veranderde de naam in ‘Maison centrale pénitentiaire de Gand’ en in 1893 werd het ‘Prison centrale de Gand’. Doorheen de jaren wijzigde de samenstelling van de gevangenisbevolking. Ook de ingebruikname van Het Prison secondaire, de huidige gevangenis, op 2 september 1861 (kostprijs: één miljoen goudfrank) bepaalde mee welke gedetineerden in welke Gentse inrichting terechtkwamen.

Afb. 7. Een van de trappenhallen (verz. Vollaert).

In 1905 wordt het Rasphuis nog steeds vermeld in de Baedeker reisgids. Blijkbaar heeft het al wat pluimen verloren, want nu wordt het getypeerd als ‘een gevangenis van voormalige Europese bekendheid’. Ook de nieuwe gevangenis wordt vermeld.

Afbouw en einde

In 1900 verblijven er nog 850 gedetineerden in het Rasphuis. In 1935 was het aantal gedaald tot 513. Volgens een onderzoekscommissie beantwoorde het Rasphuis niet meer aan zijn functie. ‘Verouderde lokalen, slecht verlucht, die niet aangepast kunnen worden aan de hygiënische eisen. Vanwege de grootte van het complex kan de controle slecht uitgevoerd worden, wat gevaar meebrengt voor de gevangenen en het personeel’. Het rapport *Prison centrale de Gand. Notice historique 1772-1935* dat tot dit besluit komt, en daarmee het einde inluidt van het Rasphuis, werd gedrukt en uitgegeven in de ‘Imprimerie administrative’ van J. Claessens te Brussel, gelegen in de Avenue Ducpétiaux. Ironie van het noodlot...

Hoe dan ook, minister van Justitie Soudan (Ronse) besliste in 1935 de Centrale Gevangenis te sluiten, alhoewel ze nog in goede staat was, en beantwoordde aan een maatschappelijke behoefte. Hiermee werd de capaciteit van het gevangeniswezen in één klap met bijna duizend verminderd! Tijdens en na de oorlog (repressie) en tot op heden (blijvende overbevolking) kon zo een inrichting van enorm belang geweest zijn om vele mistoestanden te voorkomen.

Maar voor het Rasphuis afgebroken werd, kon er toch nog een bezoekje gebracht worden. De mensen mochten nog eens 'rootje schuiven' om toch maar in 't gevang te geraken voor een laatste bezoek (Vermeulen, 1936). Hierbij vertelde de directeur over Kokske, ouderdomsdeken van de Belgische gevangenen. Het was een sympathiek geworden manneken dat in het Rasphuis 57 jaar had doorgebracht en in 1934 was gestorven op 83-jarige leeftijd. Toen hij te oud geworden was om zware arbeid te verrichten, was hij te werk gesteld in het hospitaal. Daar had hij ook zijn kamer, waar hij gestorven is. In het tuintje voor het hospitaal kwam hij iedere morgen de overschotjes van zijn eten aan de vogeltjes geven. De mussen en de merels en de andere vogels, die dat manneken met zijn gevangenis muts, sinds jaar en dag kenden, kwamen op zijn schouders, op zijn hoofd zitten, en het toegestoken eten uit zijn handen pikken. Een gevangenisidylle! Aldus de directeur...

Op dezelfde 43.000 m² doceren en studeren sinds ettelijke jaren velen landbouw en biowetenschappen, eveneens van kapitaal maatschappelijk belang.

'Gentse Wijk' in Merksplas

Toen het Rasphuis in 1935 werd afgebroken, werden de aanwezige gedetineerden verdeeld over de Belgische gevangnissen. Een groot deel kwam terecht in de landlopers kolonie van Merksplas. Dat kon omdat er ook minder en minder landlopers waren, door het invoeren van wetten die de echte oorzaak van armoede aanpakten (werkloosheidsuitkering, ziekteverzekering, enz.). Naast de criminelen verhuisden ook de cipers. Voor hen werd een nieuwe wijk gebouwd, met als naam 'de Gentse Wijk'. En deze bestaat nog altijd! Wie in Merksplas de straat De Zoete Inval bezoekt, kan de woningen toegewezen aan de cipers van de laagste rang, de beginnende cipers, bekijken (zie rubriek 'Lezers aan het woord' in GT 2020 nr. 4-5). In de Gentse Wijk woonden de hogere rangen in veel grotere woningen. Bij bevordering mocht en moest men verhuizen (Govaerts, persoonlijke mededeling).

Dankwoord

Ook in dit deel 2 gaat onze dank uit naar Karel Govaerts van het Archief Gevangenis­museum te Merksplas en naar Maurice Vollaert voor het ter beschikking stellen van de meeste illustraties.

Referenties

- Baedecker, K. (1905). *Belgium and Holland, including the Grand-Duchy of Luxemburg, Handbook for travellers*, Leipzig.
- Bogue, D. (1852). *Belgium and the Rhine*, Lea & Carter, London.
- Ducpétiaux, E. (1837-1838). *Des progrès et de l'état actuel de la réforme pénitentiaire*. Hauman en Cattoir, Brussel (3 volumes).
- Feyaerts, J. (2015). Tussen vier muren: ontwerp van de individuele cel in 'de Ducpétiaux-gevangenis'. *Tijdschrift voor Interieurgeschiedenis en Design*.
- Gobert, A (1838). *Guide du voyageur en Belgique sur le parcours du chemin de fer de l'Etat*, Société nationale pour la propagation des bons livres, Brussel.
- Juste, Th. (1871). *Notice sur Edouard Ducpétiaux*, membre de l'Académie.
- Goovaerts, K (2020). Archief Gevangenis­museum Merksplas, persoonlijke mededelingen.
- Ministère de la justice (1850). *Règlement de la maison de force de Gand*, Brussel, Weissenbruch.
- Ministerie van Justitie (1935). *Centrale gevangenis te Gent. Historisch overzicht 1772-1935*. Brussel, Claessens.
- Mareska, D.J.B. (1837). *Rapport sur l'état sanitaire de la maison de force à Gand pendant 1836*. Extrait de l'ouvrage de M. Ducpétiaux sur la réforme pénitentiaire.
- Martyn, G., Velle, K. (2011). *150 Jaar Nieuwewandeling: gevangenis Gent (1862-2012)*, Snoeck, Gent. Met een vijftigtal bladzijden over de voorganger.
- Suetens, A.M. (1974). Lieven Bauwens – Mythe en werkelijkheid. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, jg. 28, p. 77-113. In bewerkte vorm overgenomen in Ghendtsche Tydinghen.
- Van Ryssel, D. Het Rasphuis. <https://www.gent-geprent.com/bijzondere-gebouwen/gebouwen-r-1/rasphuis-coupure-links>.

GENTSE STRAATNAMEN OFFICIEEL VASTGELEGD

Naar Joris Vandenbroucke

Onder deze titel vind je een bewerkte, enkel waar absoluut nodig, aangevulde versie van teksten in ‘De Rooigemgalm’, als proloog tot een (niet letterlijke) heruitgave in volgende GT nummers van een reeks artikeltjes verschenen in de jaren 1960 over het verleden van de Brugsepoortwijk. We zien hoe de naamgeving van plaatsen, straten en pleinen evolueerde van spontaan gegroeid naar planmatig en artificieel. Dat laatste gebeurde noodgedwongen nadat bevolking en bewoning explosief waren begonnen uitbreiden in de negentiende eeuw. Dat verliep niet zonder moeilijkheden. Vooral het revolutionaire Franse bewind sprong nogal creatief om met nieuwe Franse benamingen. Die werden later terug in het Nederlands vertaald met soms hilarisch resultaat.

Een eis van de Belgische Posterijen om iets te doen aan de vele verwarrend gelijk klinkende namen, resulteerde in de creatie van een flink aantal nieuwe namen in 1942. Hoewel ze meestal geen historische achtergrond hadden, sloegen ze meteen aan: ze klonken opvallend goed. Daarna kwamen twee gemeentefusies de zaken compliceren. Tal van gelijke of gelijkkluidende namen konden weerom voor potentieel tragische aflopende verwarringen zorgen: denk aan noodoproepen voor ambulances en dergelijke. Gent mocht slechts één Kerkstraat, één Guido Gezellestraat, enz. tellen. De andere kregen nieuwe namen. Gelukkig groeide vooral in de vorige eeuw de belangstelling voor wetenschappelijk verantwoorde plaatsnaamkunde – de toponymie – waarop men regelmatig kon beroep doen. In een aanvullende noot worden vooral de latere ontwikkelingen en inzichten toegelicht. Over de auteur van de hoofdtekst, Joris Vandenbroecke (1896-1980), vind je een paar woordjes helemaal achteraan.

Eeuwenlang werd de naamgeving van wegen en straten door de volksmond zelf beslecht. Zo is het verlopen tot ver na de late middeleeuwen. In de loop van vele eeuwen, hebben de Gentenaren zelf, naargelang de straten werden aangelegd, er een naam aan gegeven. Eerst in 1785, aan het einde van het

Oostenrijks regiem, werden de in gebruik zijnde straatnamen officieel erkend en vastgelegd. Toen werden deze aan de straathoeken op metalen plaatjes aangebracht (afb. 1). Voor die tijd was dit een hele innovatie en een straffe prestatie.

Afb. 1. Een unieke getuige van de eerste reeks straatnaamborden, nog steeds op zijn originele plaats. Bleef vermoedelijk bewaard dank zij overpleistering. Vroegste vermelding van de naam volgens Gysseling: 1361. Naar de bekende specerijplant, zoals ook de Peperstraat waarin dit straatje uitmondt. (foto 2020).

Met de Franse slag

Op 4 Juli 1794 deden de Frans-Republikeinse legerbenden hun intrede te Gent. Tot in het begin van 1814 – dus twintig jaren lang – stonden de Gentenaren onder de Franse heerschappij. Een vrij groot aantal veranderingen werden toen, ook op stedelijk vlak, doorgevoerd. Onder meer besloten ook de Franse machtsdragers in onze stad, de straatnamen vast te leggen. Op 14 Januari 1795 (jaar III van de Franse Republiek) werd in de gemeenteraad ‘gelesen den brief van den borger de Brom, receveur des domaines nationaux, van daeten van hedent ten eynde van te hebben eenen tableau der wijcken en de straeten deser Commune als daerby versocht ende gerolveert van daermede te belasten den Borger Van Straeten ende is den selven brief tot dies aen hem behandigt’ (40 Register, Fo 147).

Het jaar nadien, in 1796, verscheen dan een *Nomenclature des rues et des pla-*

ces publiques, forts, etc., traduits en français. - Table alphabétique qui se trouve gravée devant le Plan de Gand en flamand de Goethals. Intussen werd een nieuw Plan van de stad opgemaakt, dat verscheen in 1799, onder de benaming *Plan routier de la ville et Commune de Gand, an 8*, door Louis De Vreese, landmeter en graveur.

Er was evenwel nog wat anders gebeurd. Op 8 April 1799 verscheen een decreet waarbij bepaald werd dat een vrij groot aantal Gentse straatnamen moest verdwijnen en vervangen worden door namen, die de Franse Republiek, haar strevingen en verwezenlijkingen huldigden. Laten we zeggen: namen als slogans. Het gold hier die straatnamen, die herinnerden aan het oude regime, aan het koninkrijk, aan de godsdienst en dergelijk meer. Ze moesten ‘politiek correct’ gemaakt worden in de geest van het republikeinse regime.

En zo werd het oude Prinsenhof Cour de la Republique, de Keizerstraat Rue du Peuple souverain, de Koningstraat Rue de la Liberté, de Abrahamstraat Rue de la Vieillesse, de Sint Annastraat Rue de la Fécondité, de Heilige Geeststraat Rue du Pigeon, de Kanunnikstraat Rue Jean - Jacques Rousseau, de Munkmeersen Prairies de la Frugalité (soberheid), de Predikherenlei Quai de Cicéron, de Engelenstraat Rue des Oiseaux, de Sint Jorisbrug (Jooremaaie) Pont de Guillaume Tell, de Sint Eloy-brug Pont des Maréchaux (maréchal fer-rant: hoefsmid), de Sint-Katelijnestraat Rue de la Sagesse (Sint-Katelijne van Alexandrië: patrones van de geleerden), het Sint Michielsplein Place du Temple (de Sint-Michielskerk was omgevormd tot ‘Tempel van de Rede’). De Sint-Elisabethgracht Fosse des Veuves. Blijkbaar aanzagen de revolutionairen de begijntjes als weduwen. Onze oude Kouter werd omgedoopt in de Place d’Armes, wellicht omdat de stadswachten er hun Corps de Garde hadden: de nog bestaande Hoofdwacht, later Handelsbeurs. Andere naamsveranderingen zijn minder gemakkelijk te doorgronden: de Sint Martensstraat Rue des Carabiniers, de Sint - Lievensstraat Rue des Hommes libres, het Sint-Veerleplein Place d’Epicure. En we kregen dan nog een Rue de Platon en een Rue de la Démocratie. In totaal werden zo zes en zestig straatnamen ‘aangepast’. De lijst er van verscheen voor ‘t eerst in de *Gentschen Wegwijzer* van 1803. In de Franse Tijd werden tweetalige naamborden aan de straathoeken aangebracht (afb. 2). Ze zouden pas in de eerste helft van de vorige eeuw verdwijnen.

Napoleon kroonde zichzelf tot keizer in 1804. Nog als consul had hij Faipoult, een uitstekend diplomaat, als prefekt (gouverneur) van het Schelde-departement (ongeveer de huidige provincie Oost-Vlaanderen) aangesteld. Deze toonde zich tamelijk inschikkelijk ten overstaan bestaande toestanden. Maar zijn in 1808 benoemde opvolger, prefekt d’Houdelot, zette met ongemene

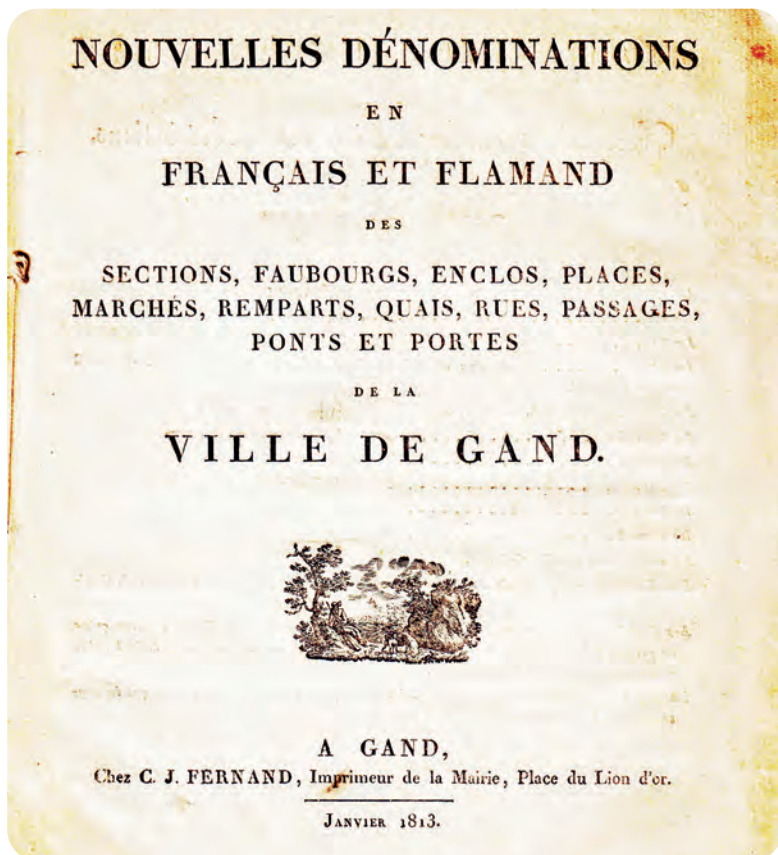

Afb. 2. Een tweetalig straatnaambord als sterk voorbeeld van fantaisistische vertalingen: de matevrouwen werden vroedvrouwen: gardes couches. De huidige naam Jonkvrouw Mattestraat (sinds 1942) is nauwelijks beter: de per definitie zeer arme matevrouwen (matewiven, zie artikel in GT 2019 over het Schokkebroersvestje) promoveerden tot een volslagen gefantaseerde jonkvrouw Matte, wellicht bedoeld als afkorting van een even onbekende Mathilde. (foto verzameling Maurice Vollaert).

ijver de verfransingspolitiek van onze stad door. De oude *Gazette van Gent* moest in het Frans verschijnen, met een beknopte Vlaamse vertaling. Aan de rederijkerskamer van de Fonteynisten werd verboden nog langer Vlaamse toneelstukken op te voeren. Nog andere dergelijke maatregelen werden aangewend om het Vlaams uit het openbaar leven te bannen.

Terwijl in 1796 de ‘Nomenclature’ (Afb. 3) zich beperkte tot de voornaamste straatnamen van de binnenstad, en de aanpassing van 1799 niet meer dan zes en zestig straatnamen besloeg, legde d’Houdetot het er op aan het geheel van de toen gangbare straatnamen in het Frans over te laten zetten en deze als officieel te erkennen. Op 15 December 1812, verscheen dan een *Règlement municipal, fait à la requête du préfet de l’Escaut, Baron d’Houdetot, traduisant du flamand en français les noms des rues, quais, ponts et places publiques de la ville de Gand*.

‘Cette traduction’, schrijft Victor Fris (*Histoire de Gand*, 1930, p. 314), ‘fut moins grotesque que celle de 1799, mais par suite de l’ignorance de notre langue et de notre histoire nationale, elle fourmille d’erreurs et de contresens (onzin), dont la plupart se sont malheureusement conservés jusqu’à nos jours...’. Vermelden we maar even Pussem, een volkse uitdrukking van het pandjeshuis (lommerd), in Gent de ‘Berg van Barmhartigheid’, die Rue du Balay werd. Immers van Pussem naar Bussem en dan naar Bezem is het maar een paar stapkes. Van de Ramen, waarop het pas geweven wollaken werd

Afb. 4 Een officiële lijst van de Gentse straatnamen met een Franse vertaling verscheen in januari 1813 bij drukker K.J. Fernand.

Straten die sinds onheugelijke tijden een familienaam droegen, werden eveneens verminkt. Zo werd de Botermanstraat eenvoudigweg Rue des Beurriers, de Saymanstraat Rue des Semeurs, de Breydelsteeg Rue des Selliers, de Ben-nesteeg, genoemd naar de familie Beninne, werd Rue des Vanniers (vanne: wissen ben: ondiepe mand), de Stoppelbergstraat Rue Mont-au-Chaume (denk aan chaumière: strohut), de Kammerstraat Rue du Peigne, terwijl kammer een oude naam voor brouwer is. Maar ten onrechte maken de Gentenaars zich vrolijk over de vertaling van de Donkersteeg, in Rue du Paradis. Op die plaats stond immers destijds een gasthof-afspanning 'In 't Paradijs', zodat hier de Franse benaming wel iets meer zegt dan Donkersteeg.

De 'meier' (maire: burgemeester) Van der Haegen bezorgde op 15 December 1812, een officiële lijst van de Gentse straatnamen met een Franse vertaling. Deze verscheen in Januari 1813 bij drukker K.J. Fernand. Maar toen liep het

Nieuwe wijken en straten buiten de stadsmuren

In Juli 1860 werden de tollens aan de onderscheiden stadspoorten afgeschaft. En dan werden deze eenvoudig weg geruimd en wat er nog overbleef van de oude vestingen, muren en wallen, werd gesloopt en gedempt. Op enkele jaren tijds verruimden de bouwkanen daardoor in hoge mate in de voormalige voorgeborchten langs alle zijden. Tussen haakjes: een voorgeborgte of voorgeborchte was een oorspronkelijk versterkt ‘voorwerk’ of ‘voorburcht’ buiten de eigenlijke, eveneens versterkte poort. In het Frans werd dit ‘faubourg’. Geleidelijk breidde de betekenis uit tot buitenwijk.

Ten gevolge van de stijging van de werkgelegenheid in de Gentse industrie groeide de bevolking immer aan. Ten allen kante werden nieuwe straten aangelegd. In de eerste aflevering van zijn stadsgeschiedenis, *Gent van den oudsten Tijd tot Heden* (1882) mocht Frans De Potter terecht schrijven: ‘Aan de hand van de Wegwijzer van Gent mag men zeggen, dat er in geen twee eeuwen zo veel nieuwe wegen werden geopend, als wij in de jongste vijf en twintig jaren gezien hebben...’.

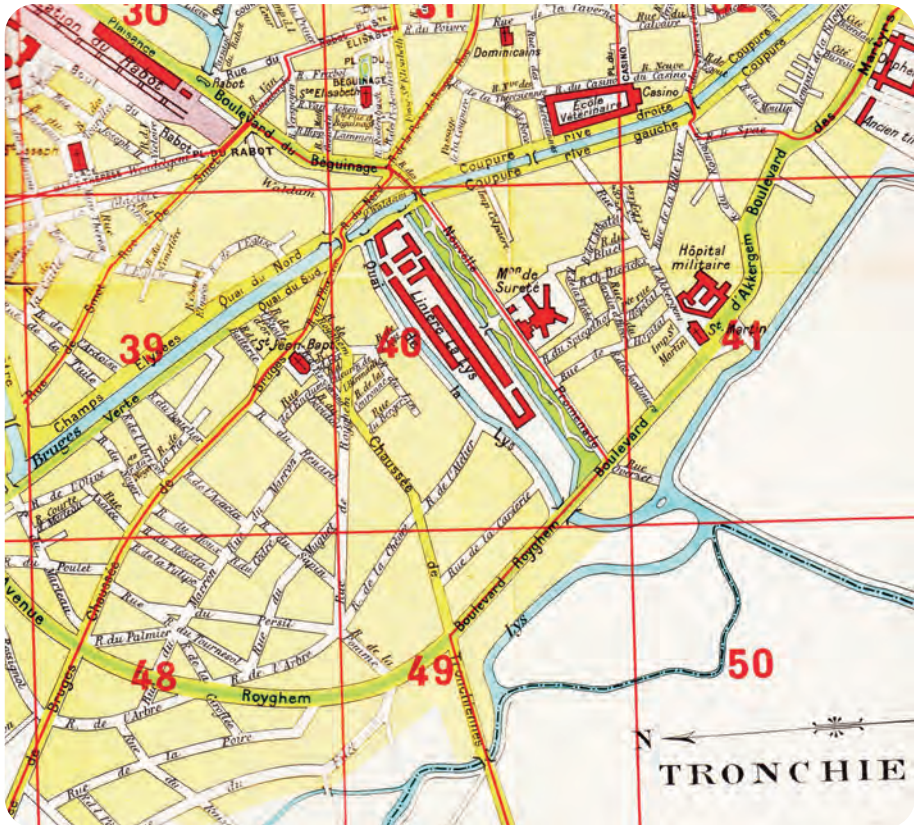
Maar geen straat zonder naam! De tijd was voorbij dat de bewoners zelf de naamgeving hunner wegen en straten inspireerden. Thans hoorde dit bij de bevoegdheid van het stadsbestuur, die deze taak in de handen legde van een commissie. ‘Ware het niet wenselijk dat men de nieuwe straten geen zo onbeduidende naam gaf, als weleens is geschied, maar bij hun doop (...) de verdienstelijke kinderen der stad aan het volk van heden en morgen (liet) herinneren?’

Dit betekent een sympathiek beroep doen op de verantwoordelijkheid van de toenmalige commissieleden, die precies rond dit moment – de jaren 1880 – heel wat werk voor de boeg hadden met de toen immer stijgende uitbreiding van het Gentse wegnnet, zowel in de stad binnen de vroegere vesten, als in de voormalige voorgeborchten. De naamgeving van de alsdan opdagende straten moet wel zo belangrijk zijn gebleken, dat in 1883, het College van Burgemeester en Schepenen, zich het laatste woord toe-eigende. Bij dit besluit werd bepaald: ‘t En ware dat er spraak zou zijn de naam te kiezen van publieke personages of van heugelijke gebeurtenissen, waarvoor de meningen uiteenlopend kunnen zijn, dan doet het College voorstellen aan de Gemeenteraad’.

Planmatig gegroepeerd

Hoewel er voor de naamgeving van die nieuwe straten, leemten en vergissingen zijn aan te merken, hebben de commissieleden en het College, toch ver-

dienstelijk werk gepresteerd. Zo ontbrak het niet aan een oordeelkundige indeling van verscheidene categorieën van benamingen die treffend stroken met de toenmalige plaatselijke toestanden. Aldus kwamen in het toen nog landelijk voorgeborchte van de Brugse Poort, namen voor uit de categorie van vogels, zoogdieren, planten, vruchten, bloemen en landelijk bedrijf. Wij vernoemen onder meer: de Kiekenstraat, de Nachtegaalstraat, de Zwaluwstraat (allen van 1866), de Eksterstraat (1870), de Geitstraat en de Vosstraat (1866, nu Reinaertstraat), met daarbij nog de Herderstraat (1866).

Afb. 6. Fragment met de Brugsepoort – Rooigem – Ekkergem uit een Franstalig 'Plan de Gand' (vermoedelijk kort na W.O. II). Prominent hierin het grote complex van de Linière la (grande) Lys, de vlasspinnerij 'De Grote Lys', nu de Groene Vallei tussen twee rechtgetrokken vestgrachten. Eveneens goed herkenbaar aan de overzijde van de Nieuwe Wandeling (Nouvelle Promenade), de nog bestaande gelijknamige gevangenis (Maison de Sureté). Verdwenen of veranderd van functie: het Rabotstation (links boven), de Ecole vétérinaire, het Hôpital militaire en het weeshuis (Orphelinat met Ancien Tir). De rue Overzet en rue du Spiegelhof bleven onvertaald. Links van het cijfer 50, tussen twee Leie-armen: het 'eiland' Malem, nog onbebouwd. De punt-streeplijn was de gemeentegrens Gent - Drongen (Tronchiennes) in die tijd.

Daarnaast kwamen er nog meer straten met plantaardige namen uit de bus: de Boomstraat (1866), de Hulststraat (1881), de Resedastraat (1882), de Tulpstraat, de Cederstraat en de Sparrestraat (allen in 1883), de Lindenstraat (1877), de Haverstraat (1880), de Plantaanstraat (1880), de Klaverstraat (1890), de Fuchsiastraat (1897), de Maisstraat (1904), de Hopstraat (1904), de Appelstraat (1866), de Abrikozenstraat (1866), de Kastanjestraat (1884), de Notelaarstraat (1885), de Peerstraat en de Perzikstraat (1898), de Hulststraat (1881), de Azaleastraat, de Meibloemstraat en de Acaciastraat (1897).

Maar toen was ook de textielnijverheid reeds gepland en in ontwikkeling buiten de Brugse Poort en daaraan werden gewijd: de Weversstraat, de Spinnerstraat, de Haspelstraat, de Vlasstraat (allen in 1866). Ook aan de metaalwerkhuizen van de Phoenix werden een paar namen verbonden: de IJzerstraat (1861), de Aambeeldstraat (1866). De naam Phoenixstraat zelf kwam pas later voor de proppen (1940).

We treffen een gelijksoortige indeling aan in andere wijken: in het havenkwartier doelen de straatnamen op de scheepvaart, het havenbedrijf en de koophandel: de Ankerstraat (1869), de Matrozenstraat (1870), de Loodsenstraat, de Makelaarstraat en de Zeilstraat (1890), de Maststraat (1891), de Terneuzenlaan (1869), de Bombaystraat en Duinkerkestraat (1881), de Hamburgstraat (1885), de Marseillestraat (1885), de Londenstraat (1881).

In de Heirnis werden in 1883 namen van vissen gegeven: de Karperstraat, de Snoekstraat, de Tarbotstraat, de Tinkstraat, de Tongstraat en de Zalmstraat. Tussen 1882 en 1905 werden straten getrokken door de voormalige diertuin, waaraan hun benaming een herinnering dragen: de Hertstraat, de Arendstraat, de Lamastraat, de Zebrastraat, de Leeuwstraat, de Tijgerstraat, de Olifantstraat. Aan de Stropkaai vinden we straten, gedoopt met de namen van de vier jaargetijden: de Lentestraat, de Zomerstraat, de Herfststraat en de Winterstraat.

Vermelden we nog ten slotte, dat op het Oude Meerhem, namen van geleerden en kunstenaars werden gebundeld in de Mercatorstraat, de Sanderusstraat, de Van Maerlantstraat, de Justus Lipsiusstraat, de Van der Goesstraat, de Davidstraat, de Erasmusstraat, de Snellaertstraat, de Queteletstraat (1904).

Wij beperkten ons hier bij de voornaamste indelingen doorgevoerd in die jaren van buitengewone stadsuitbreiding met aanleg van talrijke nieuwe straten. Het is overduidelijk dat men planmatig aan de naamgeving van die nieuwe straten heeft gewerkt. Maar dit toont ons ook, hoe sterk de nieuwere en officiële naamgeving afwijkt van de originele, zinrijke en pittige benamingen welke onze voorouders uit de werkelijkheid of hun fantasie wisten te putten.

Wetenschappelijke plaatsnaamkunde

De goede bedoelingen ten spijt, heeft het van het College uitgaande initiatief in 1833 ‘om geschiedkundig en etymologische opzoekingen te doen over de ware oorsprong van de namen onzer stad’, niet veel bijgebracht. Wat de opdracht betreft van de in 1836 aangestelde Commissie, waarvan het verslag in 1863 werd ingediend, merkt Victor Fris (*De Oude Straatnamen van Gent, 1929*) aan: ‘...de Raad paste de wijze raadgevingen door de Commissie gegeven, hoegenaamd niet toe, en van dien langen geduldigen arbeid kwam er dus niets’.

De wetenschappelijke studie van de Gentse straatnamen is uiteindelijk meer bevorderd geworden, door individuele bijdragen van belangstellende folkloristen, taalkundigen, plaatsnaamkundigen en geschiedenisvorsers, die tot de kern van die naamgevingen zijn doorgedrongen, om onder het hulsel van de naam, de geschiedkundige werkelijkheid te ontdekken.

Wij moeten hier een eerste belangrijk geschiedkundig werkje vermelden, waarin de Gentse straatnamen ruimschoots worden behandeld en opmerkenwaardige bijzonderheden weergegeven die licht werpen op hun betekenis. Wij bedoelen de *Volledige Beschrijving van Gent*, in 1857 uitgegeven door J.J. Steyaert, schoolhoofd van de gewezen stedelijke school van het Prinsenhof. Frans De Potter heeft in zijn *Gent van den Oudsten Tijd tot Heden* (7 delen, 1882-1901, en een postuum in 1933-1938 verschenen deel 8), er veel toe bijgedragen, niet alleen om de oude Gentse straatnamen op te sporen en ze in hun betekenis te belichten, maar daarenboven om de belangstelling op te wekken tot een diepgaande studie van de plaats- en stratennaamkunde van Gent. Uit dezelfde tijd dateert een brochure van Ernest Callant *Geschiedkundige verhandeling over de namen van de straten van Gent* (Gent 1899), een werkje dat meestal put uit het bestaande materiaal.

Voor na Wereldoorlog I ging de toponymie of plaatsnaamkunde er merkbaar op vooruit. Vooralsnog moesten we het stellen met louter verklaringen en mededelingen over de betekenis van de oude Gentse straatnamen, zoals wij die vinden bij Victor Fris in zijn boekje *De oude straatnamen van Gent. Een prijsboek voor de Schooljeugd* (Gent 1925), waarin de schrijver zich beperkt tot de straatnamen die voorkomen op het Plan van Goethals, dat in 1796, onder de Franse Bezetting verscheen. Alfons Van Werveke gaf bij enkele namen meer uitleg en stelde verbeteringen voor in ‘Ophelderende Nota’s’ toegevoegd aan zijn werk *De namen van de straten van Gent. Een voorstel tot verbetering der schrijfwijze dier namen en bijvoeging op de naamborden in*

de straten van historische nota's (Gent 1919).

In de uitgave van de 'Vlaamse Toponymische Vereniging te Leuven', achtste Jaargang, 1932, verscheen een belangrijke bijdrage van filoloog J. Vercouille over *De straatnamen van Gent*, waarin hij de etymologische ondergrond van oude Gentse straatnamen opspoort en hun oorsprong of ontstaan plaatst in de historische context waarin die straten tot stand kwamen. Na Oorlog II betekende het verschijnen van Maurits Gysselings *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen* (1954), de bekroning van een ijverig en geduldig opzoeken in de originele archieven, van een kostbaar materiaal, dat door de schrijver etymologisch - wetenschappelijk wordt behandeld. Ondanks zijn beknoptheid een onmisbaar referentiewerk.

Vermelden we nog ten slotte een reeks van leerrijke en originele bijdragen over de Gentse straatnamen door Berten De Keyzer, in het dagblad *De Gentenaar*, September-Oktober 1959. Een misschien al te vluchtige en journalistieke reportage, welke niettemin tal van nieuwe aspecten inhoudt, die de taal van de oude Gentse straatnamen belichten.

Naamsveranderingen en nieuwe namen omstreeks W.O. II

De plaatsnaamkunde had voor Oorlog II een dusdanige vlucht genomen en zoveel interesse verwekt, dat het duidelijk werd dat een groot aantal straatnamen niet beantwoordden aan hun oorspronkelijke betekenis of losgerukt waren uit hun historisch milieu en herkomst. Om hieraan te verhelpen, en vooral om verwarring tussen gelijkkluidende namen te vermijden, gaf de gemeenteraad een bijzondere commissie de opdracht aan een herziening van straat- en plaatsnamen te werken. Deze leverde een ontzaglijk werk onder de bezielende leiding van advocaat en latere schepen Joseph (Jos) Vermeulen, geruggesteund door schoolinspecteur en oud-gemeenteraadslid Omer Van Hauwaert. Jammer is het dossier van deze commissie teloor gegaan (later terug opgedoken: zie noot).

Haar belangrijkste opdracht bestond er in door het creëren van nieuwe namen het vermijden van verwarring door misleidende of gelijkkluidende straatnamen, vooral 'Lange' en 'Korte', 'Kleine' en 'Grote',...kaai en ...straat. Ingesteld net aan het begin van W.O. II, kende de commissie een bewogen start. Ondanks alles kon ze haar doel gelukkig verwezenlijken. Het oorlogsschepencollege heeft deze studie en navorsingen benuttigd om in 1943 over te gaan tot een wijziging van een groot aantal straatnamen over de gehele stad. Na enige aarzeling heeft het naoorlogse schepencollege de wijzigingen ingevoerd in 1943 grotendeels bekrachtigd in 1946. Dit althans voor de vroegere

DE OPRICHTING VAN GROOT-GENT. — Bovenstaande kaart toont het plan van Groot-Gent, zooals het bij Besluit verschenen in het Staatsblad van 29 Mei is opgericht. De gemeenten Afsnee, Gentbrugge, Ledeberg, Mariakerke, Merelbeke, Oostakker, Sint-Amandsberg, Sint-Denijs-Westrem, Wondelgem en Zwijnaarde worden volledig ingelijfd, alsmede gedeelten van Destelbergen, Heusden, Laarne, Melle en Drongen. Hiermede telt Groot-Gent circa 254.158 inwoners.

Afb. 7. Krantenbericht over de door de Duitsers opgelegde oprichting van 'Groot-Gent'

stad. De aangehechte, na W.O. II terug zelfstandig geworden, gemeenten konden meestal teruggrijpen naar de oude namen.

Maar dat is slechts de helft van het straatnamenverhaal in de vorige eeuw. Al tijdens de oorlog kwam de door de bezetter opgelegde creatie van ‘Groot Gent’ de zaken compliceren (afb. 7). In zowat iedere aangehechte gemeente was er een Kerkstraat en een Guido Gezellestraat, enz. Daarvan mocht er uiteraard slechts één enkele behouden blijven. Na de bevrijding kwamen de vooroorlogse namen terug in voege. In 1965 volgde de aanhechting van een aantal ‘Kanaaldorpen’ of delen ervan. Op 1 januari 1977 werd met de annexatie van nog meer en grotere gemeenten het nog steeds bestaande grondgebied Gent een feit. Noodgedwongen moest men opnieuw aan het werk zoals men al tijdens de oorlog moest doen.

De latere naamgeving van nieuw aangelegde straten heeft zich verder aan de grondbeginselen van de voorgaande herziening geïnspireerd. Nu gebeurt elke nieuwe naamgeving van plaatsen en straten na nauwkeurige studie en grondig overleg. De plaatsnaamkunde heeft in grote mate het pleit gewonnen.

Aanvullende noot (L.D.)

Toen hij de reeks publiceerde was de auteur Joris (Georges) Vandenbroucke (Maldegem, 1896 - Gent 1980) onderpastoor van de parochie Sint-Theresia ‘van het Kind Jezus’ (of ‘van Lisieux’) met kerkje aan de Boomstraat bij de Brugsesteenweg. Deze opmerkelijke man (afb. 8) bleef best bekend als de bezieler van de heropleving na W.O. I van het Gentse poppenspel met Pierke. Dat gebeurde aan de Muide in een andere Sint-Theresiaparochie (‘van Avila’). Zie daarover: Lode Hoste (1979). *Gent Poppenspelstad*, p. 25-28, en in de reeks ‘Gentse Memoriedagen’ door Hugo Collumbien in *Ghendtsche Tydinghen*, 2004, jg. 33, p. 381.

De collectie notities van de Gentse plaatsnaamcommissie, geschreven en verzameld door Jos (Joseph) Vermeulen, was jarenlang onvindbaar, zoals Vandenbroucke aangaf. Ze bleef echter gelukkig bewaard en werd een tiental jaar geleden door de privé eigenaars geschonken aan het Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis Maurits Gysseling (DSMG) dat – niet toevallig – de naam draagt van de belangrijkste plaatsnaamkundige in het Nederlandse taalgebied. Ze wordt er bewaard in de collectie ‘Vliegende Bladen – Gent, reeks Bebouwing -Plaatsnamen’ in het Sint-Amandsbergse begijnhof.

Afb. 8 Joris Vandenbroucke: detail uit een groepsfoto van de toneelkring op Sint-Theresia, Muide, 1923. (privé collectie).

Daaruit blijkt o.m. zonneklaar dat de commissie er in 1940 kwam op vraag van de Belgische Posterijen, die komaf wilde maken met de vele verwarrende, gelijke of gelijkklinkende namen. Met de partijpolitiek en Duitse bezetting had – wat genoemd mag worden de grote straatnamen operatie 1940-1943 – niets te maken. Met etymologische bekommernis en correctheid evenmin. Gebaseerd op de in DSMG bewaarde verzameling verschenen enkele artikelen over het werk van Vermeulen en zijn commissie: Devriese, L., 2009. *Gentse Krook van Waalse origine?*; Idem: *Geen verwarring mogelijk. Klinkende Gentse straatnamen gecreëerd in 1940-1943.* Idem: *Joseph Vermeulen en de grote Gentse straatnamenoperatie van 1940-1943.* Allen in: *Gandavum* jg. 14 nr. 1, p. 5-12; p.5-12; 19-29; p. 39-46. Ook blijkt duidelijk dat amateur-dichter Vermeulen een zwak had voor nogal speciaal klinkende benamingen. Ze sloegen aan. De meeste van 'zijn 'creaties' bleven gelukkig bewaard. Om er slechts enkele te noemen: Vlaamse Kaai, Corduwaniersstraat, Waalse Krook. Deze laatste leeft door als bibliotheeknaam De Krook. Een bondige bewerking van in *Gandavum* verschenen teksten werd opgenomen in *De Krook. Een*

leerrijk boek (Vermeiren, G., Bru, A.M., Ervynck, A. (red.), Snoeck, 2018, p. 183-188).

Daarmee was de kous nog niet af, bijlange niet. Nog voor de grote fusie van 1977, waarbij het huidige grondgebied tot stand kwam, had Gent in 1965 in de Kanaalzone de gemeenten Desteldonk, Mendonk en Sint-Kruis-Winkel geannexeerd, samen met delen van Oostakker, Zaffelare en Kluizen. Ook een stuk Drongen (de Bourgoyen in hoofdzaak) kwam aan Gent toe. Dit laatste vergemakkelijkte de creatie van het welbekende grote natuurgebied. Noodgedwongen moest men opnieuw in dezelfde zin als in 1940-1943 aan het werk. Deze keer probeerde men het meer wetenschappelijk aan te pakken. Een leerrijke inkijk in de manier van werken vind je bij Gysseling, M. (1979), *Principes van de straatnaamwijziging te Gent*. In: *Naamkunde*, jg. 11, afl. 1-2, p. 1-30.

Correcte populaire beschrijvingen, meestal per straat, gebaseerd op de bestaande literatuur, verschenen als reeksen in kranten: onder meer de reeks 'Rue bidon du Veston' van Daniël Vanacker (DAL) in *De Gentenaar* (1997-1999), pareltjes van journalistiek kunnen. Karel Haerens bundelde zijn stukjes in de krant *Het Volk in Straatnamen van het Oude Gent* (1981) en *Oude straatnamen van Gent* (1982).

Ter aanvulling van dit artikel moet vermeld worden dat voor wat het geheel van de Gentse straatnamen betreft, de lijsten en teksten, digitaal en in druk gepubliceerd door Jean-Paul De Cloet uiterst nuttig zijn, om niet te zeggen onmisbaar. Om misverstanden te vermijden houden die publicaties zich ambtelijk strikt aan de officiële lijsten, ook de Franstalige. Ze bevatten zelfs minimale schrijfvarianten (Goud straat en Goudstraat, bv.) en de jaartallen waarin de namen of schrijfwijzen voor het eerst in een officiële lijst te vinden zijn. Daarbij eventueel de oudere (officiële) namen. Een overzicht bij De Cloet, J.P. (2017). *Straatnaamgeving vandaag en in het verleden*. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 15 nr. 3, p. 30-42.

Met dank aan Maurice Vollaert

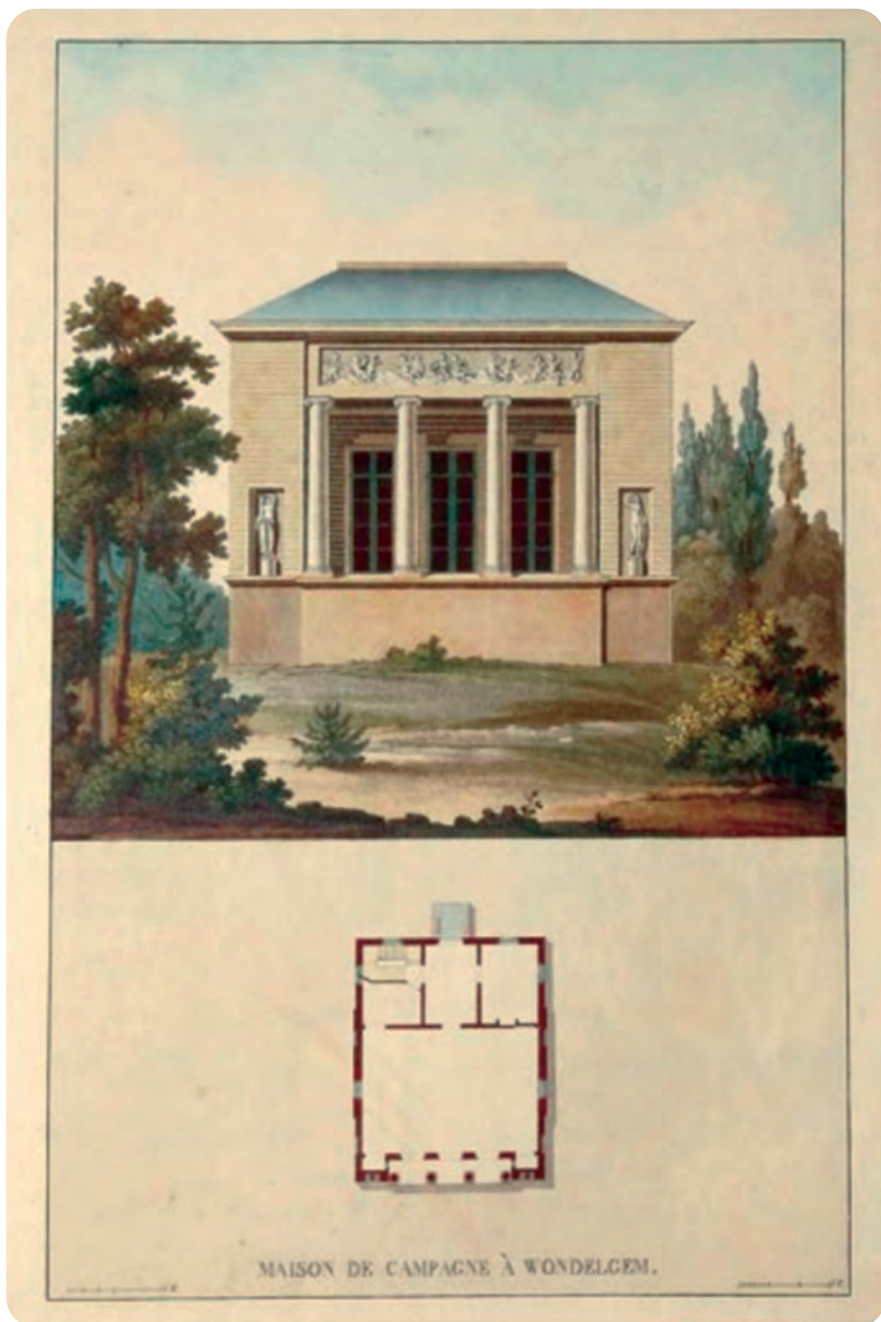
IETS OVER HET DOMEIN VYNCKE - BOVYN IN WONDELGEM

Catherine Boone

In kort bestek worden enkele gegevens en afbeeldingen gepresenteerd over het mooie domein aan het eindpunt van de Lusthoflaan bij de Botestraat in Wondelgem. Vermoedelijk was dit al sinds minstens de jaren 1600 een omwalde hoeve. Hiervan getuigen nog de waterpartijen. In 1802 werd er een mooi landhuis gebouwd in neoclassicistische stijl met zuilengalerij en fries, naar ontwerp van J.B. Pisson. Het omvatte enkel een grote hal samen met kleine dienstruimten, zonder verdieping en was omringd door het nog steeds bestaande park. Het landhuis (maison de campagne) was geen buitenverblijf: men kon er niet in wonen. Vermoedelijk werd het gebouw in de zomer gebruikt voor zondagse uitstapjes van de in het stadscentrum wonende eigenaars, en in de winter als vorstvrije orangerie. Het werd ook aangeduid als lusthuis. Vandaar de straatnaam. Het bouwsel werd na W.O. II vervangen door een woning in modernistische stijl. Het park met ijskelder, vijver en kleine Duitse bunkers bleef gelukkig bestaan.

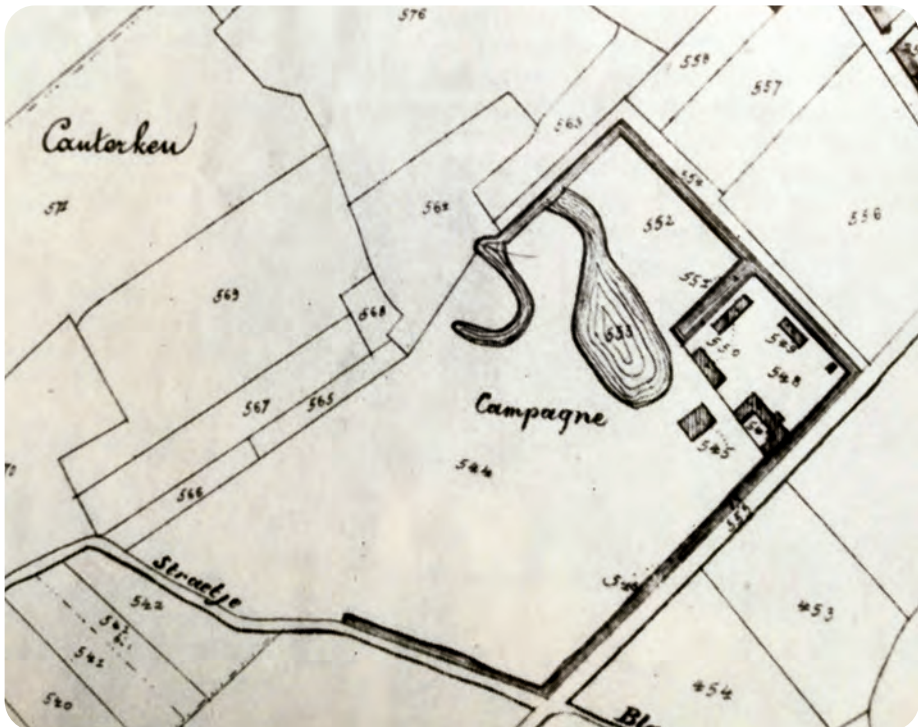
Er heerst flink wat verwarring over het domein Vyncke - Bovyn in Wondelgem dat in de schaarse bestaande literatuur ook de namen 'Les Cygnes' (de zwanen) of 'Les Cigognes' (de ooievaars) meekreeg. Die twee namen zijn vermoedelijk te verklaren door de afkorting 'Cnes' op sommige kaarten. Les Cigognes zal de juiste zijn, want in het nabijgelegen Mariakerke was er een landhuis Les Cygnes.

Het 'lusthuis' in Wondelgem, dat ons hier interesseert, werd in 1802 in neoclassicistische stijl gebouwd. Opdrachtgever was de weduwe Van Aken, geboren Anna Maria Francesca Roosen. De familie Van Aken verwierf fortuin met de handel in Spaanse wijnen en fruit (Coppejans - Desmedt, 1957). Het gebouwtje werd ontworpen door architect J.B. Pisson naar het voorbeeld van de 'Tempel van Terpsichore' (1773-1776) van Claude-Nicolas Ledoux gebouwd voor de beroemde danseres Marie Madeleine Guimard. Nog meer bekend in dit genre was het paviljoen van Louvecennes van Madame du Barry, minnares van Louis XV.

Afb. 1. De monumentale voorgevel van het maison de campagne (lusthuis, orangerie) ontworpen door architect J.B. Pisson zoals weergegeven in Goetghebuer, P.J. (1827). *Choix des Monumens les plus remarquables du Royaume des Pays-Bas*, Steven, Gent.

De voorgevel was voorzien van een gang gevormd door vier zuilen met Ionische kapitelen, geflankeerd door twee beelden, elk geplaatst in een rechthoekige nis, het geheel bekroond door een fries met spelende kinderen in half-reliëf (afb. 1). Het grondplan met een grote zaal en enkele kleine nutsruimten, zonder verdieping, verraaft dat het niet echt een zomerverblijf was. Het was niet bedoeld om in te wonen. Het domein omvatte (en omvat nog steeds) een park met vijver. We mogen aannemen dat gebouw en park door de eigenaars, die in de stad woonden, enkel gebruikt werd voor hun zomerse uitstapjes. In de winter kon het gebouw fungeren als verwarmbare, vorstvrije orangerie.

Afb. 2. Detail van de kadastrale kaart van P.C. Popp - Wondelgem (ca. 1840), Documentatiecentrum DSMG, Sint-Amandsberg.

Dat de naam van het buitenverblijf ook buiten Wondelgem bekend in de oren klinkt, is te danken aan de weduwe Van Aken en haar zonen, fervente amateurs en kwekers van sierplanten. De plantenkwekerij onderhield daartoe handelsrelaties in Engeland, o. m met de Vineyard Nursery in Hammersmith bij Londen, waar de later bekende Gentse bloemist Jan Van Geert als plantenverzorger werkzaam was.

Afb. 3. De vijver... minstens twee eeuwen oud (foto Bart D'Hondt, 2021).

Zeker niet het minst belangrijke onderdeel van dit domein, en waarschijnlijk het oudste, was een hoeve, vermoedelijk Ex(ter)meere of He(e)gsmeere (Van-averbeke, 1968). In *Van Walsites en Speelhoven* (Charles e.a., 2008), opge- maakt aan de hand van het grote 'kaartschilderij' van de Vrijheid van Gent door Jacques Horenbault (1619), wordt het goed kort beschreven als 'omwal- de site' en aangeduid met het nummer WSH010.

Afb. 4. Ingang van de vroegere ijskelder, nu vleermuizenparadijs (foto B. D'Hondt, 2021).

In 1970 kwam het domein in handen van Robert Vyncke - Bovyn en het bleef de naam van deze laatste privé-eigenaars behouden nadat de Stad Gent het in 1980 verwierf. Op de kaart van Popp (ca. 1840, afb. 2) wordt de nog bestaan-

de vijver (afb. 3) weergegeven en de inplanting van een neerhof (boerderij) met park. Een bijzonder relict is de bewaard gebleven ijskelder (afb. 4). Op het domein werden in maart 1944 vier bunkers opgetrokken met dikke baksteenmuren en een betonnen dak.

Afb. 5. Het woonhuis ontworpen door arch. Jules Van den Hende (foto B. D'Hondt, 2021).

De orangerie werd afgebroken en in 1948 vervangen door het huidige woonhuis (afb. 5) in opvallend functioneel modernistische stijl: wit, buitentrap, dakbalustrade, vierkante of rechthoekige raamindelingen, alles rechtlijnig. Ontwerper was architect Jules Van den Hende. Niet de eerste de beste: Flandria Palace aan het koningin Maria Hendrikaplein en het gebouw in de Veldstraat, waarin Inno huist, zijn werken van hem.

Met bijzondere dank aan Dirk Laporte, die het misverstand over de vermeende empiriestijl van het ontwerp van Pisson deskundig wist recht te zetten, en Bea Baillieul voor informatie over orangerieën.

Noot van de redactie

De gegevens van de auteur werden aangevuld met informatie en foto's van Bart D'Hondt en de hieronder vermelde literatuur. GT hoopt in de nabije toekomst een meer gedetailleerd artikel van Georges Antheunis (Stadsarcheologie) te publiceren over de bunkers, eventueel in het geheel van de Duitse verdedigingsgordel ten noorden van Gent.

Literatuur

Enkele inlichtingen (uiterst beknopt) over Van Aken bij Coppejans- Desmedt, H. (1957). *Bijdrage tot de studie van de goeode burgerij te Gent in de XVIII eeuw*, Kon. Academie, Brussel, p. 198. Over Heksmeere: Vanaverbeke, J. (1968). *Geschiedenis van Wondelgem*, Gemeentebestuur, p. 66. De situatie als omwald 'speelhof' in Charles, L., Laleman, M.C., M.C., Lievois, D., Steurbaut, P. (2008). *Van Walsites en Speelhoven. Het Vrije van Gent bij Jacques Horenbault (1619)*, Stad Gent, p. 111-112. Meer over de site in Van Aerschot, S. e.m. (1982). *Bouwen door de eeuwen heen, Gent*, deel 4nd, Vlaamse Gemeenschap & Snoeck – Ducaju, p. 387 – 388. Voor nog bestaande gebouwen van Pisson in Gent en uitleg over architectuurtermen, zie Laporte, D., Snauwaert, L. (2003). *Gids voor Architectuur in Gent*, Lannoo, Tielt, 2003. Enkele gegevens over de bloemisterij van de weduwe Van Aken en zonen in Wondelgem bij De Herdt, R. (1990). *Gentse floralien*, Mens & Cultuur, Gent, p. 85. Over de vroege bloemisterij in het Gentse: Van Geert, J. (1864). *Schets van den Gentschen bloemhandel sedert het begin dezer eeuw*, Van Doosselare, Gent.

Maak reclame voor GT!

*Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend.
Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze stad weten dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat...
En nochtans: voor wie een woordje wil meepraten over de Gentse geschiedenis is GT een absolute must.*

Mond tot mond reclame is de beste publiciteit!

VRIJDENKER EUGÈNE STEENS EN ZIJN BURGERLIJKE BEGRAFENIS (1898)

Jacques Mertens

Eugène Steens (1825-1898), bekend als vrijdenker en militant van de Eerste Internationale, geboren in Oostende, was vooral actief in Brussel, maar hij stierf en werd begraven in Gent. In dit artikel gaat de aandacht naar de, bij zijn overlijden nog zeer omstreden en bestreden burgerlijke begrafenis. De tussenkomst van Brusselse en Gentse socialistische vrijdenkersbonden bij de realisatie van deze begrafenis tegen de wil van de familie in, wordt beschreven.

Eugène Steens is ons vooral bekend als hoofdredacteur van *La Tribune du Peuple*. Van meet af aan (1861) was hij betrokken bij deze krant van de Eerste Internationale en hij bleef er de bezieler van tot het einde van haar bestaan (1869). Ook na de stopzetting van haar uitgave bleef hij als journalist actief in links-communistisch-anarchistisch georiënteerde dag- en weekbladen. Hij was redactielid van *L'Internationale* (1869-1873) en later poogde hij opnieuw bij te dragen tot het verspreiden van linkse ideologie door o.m. mee te werken aan *Le Drapeau Rouge* (1880)(1). Het was de meer radicale Brusselse vereniging 'Les Cosmopolitains' ('De Wereldburgers'), die zou instaan voor zijn burgerlijke begrafenis in 1898.

Steens was blijven hangen in het gedachtengoed van de 'Eerste Internationale' en hij behoorde dus bij de oprichting van de BWP (Belgische Werkliedenpartij) niet tot diegenen die het meest geschikt waren om de jonge partij uit te bouwen in de reformistische richting die zij bij haar stichting gekozen had. Met de nieuwe lichtung kwam het op zijn best tot een wederzijdse vorm van waardering, want evenzeer waren er botsingen en uitingen van wederzijds onbegrip.

In één woord: Steens deemsterde weg in de situatie die na 1885 ontstond. In dat jaar woonde hij weer een korte tijd in Gent, de stad van zijn studententijd waar hij samen met zijn boezemvriend Moyson de bloemetjes buiten had gezet en de bestaande conservatieve orde de schrik op het lijf gejaagd. Deze terugkeer naar Gent was allesbehalve triomfantelijk of ophefmakend verlo-

pen. In het Gent van Anseele was zeker geen plaats meer voor Steens en bovendien verhinderde zijn gezondheid elke vorm van activiteit. Ook in Gent vond hij 'zijne wel' niet, om met Karel Vande Woestyne te spreken. In 1886 is hij terug in Brussel. In 1897 keerde hij nogmaals terug naar Gent en het volgende jaar, op 2 februari 1898, overleed hij er.

Dit onvermogen om aan te sluiten of zelfs aanvaard te worden in de nieuwe gang van zaken liet zich trouwens reeds voelen vanaf het begin van de jaren 1880. Bovendien kon Steens, binnen het tijdsgewricht van die periode, gerust beschouwd worden als een oude man. Hij was in 1885 zestig jaar oud, had een rusteloos leven en beproevingen en tegenslagen gekend en zijn gezondheid was, met een aantal beroertes, allesbehalve schitterend. Tegen het einde van de eeuw was Steens nog weinig bekend. Bovendien werd hij op het einde van zijn leven eigenlijk onderhouden door zijn zoon bij wie hij onderdak verkregen had. Blijkbaar had die zoon noch de heftigheid noch dezelfde progressieve ideeën van zijn vader. Wel had hij blijkbaar respect voor de levenshouding waarvoor zijn vader had gekozen. Dit blijkt uit de gebeurtenissen op het einde van zijn leven.

Wij mogen aannemen dat Steens, die zich in Gent niet had aangesloten bij de Socialistische Gentse Vrijdenkersbond, opgericht in 1880, wel in Brussel lid was gebleven (2). Tijdens de vergadering van 14 november 1897 komt de begrafenis van Steens een eerste keer op de agenda van deze vereniging. Tijdens de vergadering van 21 november 1897 wordt bekend gemaakt dat er door 'De Wereldburgers' van Brussel een brief werd toegestuurd met het bericht dat te Gent een persoon verblijft die in stervensnood verkeert. Die persoon wordt in Brussel de oude Volders genoemd maar is in feite Steens. In de brief wordt gevraagd te gaan informeren op zijn verblijfsadres (Godshuizenlaan), waar hij bij zijn zoon verblijft, 'die eene groote katolique is omdat hij eene beamte is op eene of anderen bureau van de Staat'. De Wereldburgers in Brussel bezitten een akte voor een burgerlijke begrafenis voor Steens en vragen aan de Vrijdenkers van Gent het nodige te willen doen voor deze burgerlijke begrafenis 'indien er iets zoude voorvallen'.

Twee leden zijn bereid die taak 's anderdaags op zich te nemen. Ze weten waar ze in geval van overlijden (3) om het geld mogen gaan. Tezelfdertijd wordt een raming van de begrafenskosten gemaakt: de begrafenis zal plaats vinden met muziek (60 fr. werkverlet inbegrepen), 40 fr. voor de lijkwagen; lijk-kist: 17,50 fr.; lijkdragers: 3 fr.; grafmaker: 1 fr. Samen 121,50 fr. afgerond naar 125 fr. Dit alles zal onmiddellijk aan Brussel bericht worden en tezelfdertijd zal de akte opgevraagd worden.

Ook het verdere verloop wordt vermeld in de verslagboeken van de Socialistische Gentse Vrijdenkersbond. In de vergadering van 28 november 1897 wordt gesignaleerd bij wie de akte van Steens (4) in bewaring is gegeven voor het geval iets zou gebeuren, waarmee klaarblijkelijk een overlijden van Steens bedoeld wordt. Daarop brengen twee leden verslag uit over het bezoek dat zij brachten ten huize Steens waar hij bij zijn zoon inwoont. Zij werden er beleefd en helemaal naar behoren ontvangen door ‘Madam’ (de schoondochter van Steens) en ‘eene juffrouw’. Ze legden uit dat zij op verzoek van Steens’ vrienden van de ‘Maatschappij de Wereldburgers van Brussel’ kwamen informeren naar de toestand van Steens om ingeval van overlijden, de begrafenis te regelen.

‘Madam’ kon natuurlijk niet antwoorden in de naam van haar man. De zoon verklaarde dat de heer Steens ‘zal mogen sterven zoo als hij geleefd heeft, omdat dit zijne laatste wil behelst welke ik als kind zal eerbiedigen; hij wordt begraven door onze familiekring, zo hebben wij dit besloten onder ons samen’. Niemand heeft ons daarover bevelen te geven. Ook zullen er geen maatschappijen met vlaggen mogen aan deelnemen. Het is de familie die met dit alles gelast is, wat er ook voorvallen zal.

In de vergadering van 8 februari 1898 komt de begrafenis van Steens een laatste maal ter sprake. Er is vanuit Brussel 175fr. beschikbaar om alles te betalen voor de begrafenis en de kosten van de Gentse vereniging. Het bestuur gaat hiermee akkoord. Steens overlijdt woensdagochtend 2 februari 1898 om 5 uur, vermoedelijk aan een ernstige cardio-vasculaire complicatie (6). Zijn begrafenis verliep evenwel niet zoals de zoon het zich had voorgesteld. Blijkbaar waren de Vrijdenkersbonden en de BWP er toch in geslaagd de plechtigheid te laten kaderen binnen hun filosofische en propagandistische doelstellingen. Want de dood van Steens is niet onopgemerkt voorbijgegaan. Zowel *Le Peuple* als *Vooruit* meldden niet alleen zijn overlijden, maar gaven ook uitgebreid verslag over de begrafenis. Ook *La Flandre Libérale* vermeldt zijn overlijden en geeft hem een eresaluut (5).

Op zondag 6 februari, om 2 uur had onder afschuwelijk slecht weer de begrafenis plaats buiten de toenmalige stad Gent op de Westerbegraafplaats, het ‘Geuzenkerkhof’, tegenhanger van de belangrijke katholieke kerkhoven in Mariakerke en Sint-Amandsberg (7). De rondgang in de stad onder de begeleiding van de ‘Harmonie Vooruit’ tot op de Palinghuizen duurde twee uur (afb. 1). Men trok langs de gevangenis (‘La Maison Centrale’ aan de Nieuwe Wandeling) (9) en kwam pas rond 4 uur op de begraafplaats aan.

Afb. 1. Dit beeld van de rouwstoet ter hoogte van de Sint-Niklaaskerk bij de begrafenis in van de veel bekendere vrijdenker Julius Vuylsteke in 1903, geeft een idee van het publieke karakter dat men aan dergelijke manifestaties probeerde te geven.

De begrafenis werd bijgewoond door afgevaardigden van de Solidaires (Camille Standaert), van de Nationale Federatie van Rationalistische Kringen (Davids) en van de redactie van *Le Peuple* (Aug. Dewinne). Ook waren talrijke Gentse en enkele Brusselse militanten aanwezig. Op de begraafplaats werden vijf lijkreden uitgesproken door drie gezellen van Brussel, waaronder gezel Standaert, beheerder van ‘Het Volkshuis’, oude medestrijder en vriend van Steens. Verder door Anseele en De Wissel van Gent. Deze laatste sprak namens de ‘oude Gentse internationalisten’. Na de begrafenis brachten Anseele en veel Gentse militanten nog een bezoek aan het graf van Edmond Van Beveren, die pas enkele weken voordien op 5 december 1897 begraven was. Steens daarentegen was volgens Vooruit van 3 februari 1898 nog slechts door weinigen gekend.

In de vergadering van 8 februari 1898 van de Gentse socialistische Vrijdenkersbond komt de begrafenis van Steens een laatste maal ter sprake: ‘Brussel betaalde 175fr. voor de begrafenis en de kosten van de Gentse vereniging. De begrafenis gebeurde met de nodige eerbied en erkentelijkheid’.

Steens werd begraven op plein D rij 4 maar de exacte locatie is moeilijk te achterhalen omdat destijds geen grafnummer genoteerd werd. Het plein D refereert nog naar het huidige plein Y maar door structurele wijzigingen is het niet meer te achterhalen waar rij 4 was. De concessie is na vijf jaar verlengd voor een periode van nog eens vijf jaar, maar daarna werd de concessie niet meer vernieuwd en werd het graf weggehaald (8).

Noten

- 1 J. Mertens, Steens, Eugène in *Nationaal Biografisch Woordenboek* 14, Brussel 1992, kol. 638-646. – Zie ook: J. Mertens, Eugène Steens, een geboren West-Vlaming, als journalist bij de Tribune du Peuple in *Docendo Discimus. Liber Amicorum Romain Van Eenoo*. Gent, 1999, band I, blz. 435-444.
- 2 Het hiernavolgend relaas is gebaseerd op de Verslagboeken van de Socialistische Vrijdenkersbond Gent (AMSAB, Inventaris 47, nr. 2, blz. 26, 28-31 en 54).
- 3 Karel Beerblock (1854-1918). In ODIS – Database Intermediary Structures Flanders [online]. Record no. 59076. Available from World Wide Web : www.odis.be.
- 4 Luc Peiren, Romain Van Loo (1854-1927). In ODIS – Database Intermediary Structures Flanders [online]. Record no. 41129. World Wide Web: www.odis.be. Lid van de Avant-garde Républicaine en van de Section socialiste, lijst van 1886 (J. Mertens, Een lijst, met aanvullingen, van socialistische, werklieden- en vrijdenkersverenigingen en hun militanten te Brussel in mei 1886 in *AMSAB-Tijdingen*, III, 1984-85,4, blz.9-29). Steens wordt vermeld als lid van de Section socialiste, van de Ligue ‘En Avant’ typographique, van de Ligue ouvrière Bruxelloise, en van de Avant-garde Républicaine.

- 5 *La Flandre Libérale* 4 februari 1898: ‘Nous apprenons la mort d’Eugène Steens, décédé en notre ville, hier mercredi. Très oublié de la génération actuelle, Steens eut sa période de grande notoriété. Avec Emile Moyson il sema les idées socialistes à Gand il y a une quarantaine d’années. Avec César De Paepe, Désiré Brismée, Laurent Verreycken, De Buyger, Coulon, Standaert etc., il fonda à Bruxelles les premières sociétés de libres-penseurs – et il fut, par la parole et par la plume, l’un des principaux propagandistes de l’Internationale. Lorsque le parti ouvrier se constitua en Belgique, Steens, déjà malade, frappé de surdité, quittait précisément la scène politique. Ce fut un convaincu et un désintéressé. En son temps d’ailleurs, le socialisme ne rapportait à ses apôtres ni mandats, ni jetons de présence’.
- 6 *Le Peuple*, 3 februari 1898, p.1, kol.5 (*Le Peuple*, 3 februari 1898).
- 7 *Vooruit* 8 februari 1898, blz. 3-4. Dat de stoet er zo lang over deed om de relatief korte afstand tussen het sterfhuis en de begraafplaats af te leggen, is te verklaren door het feit dat men zowat de hele stad doortrok. Men probeerde van dergelijke begrafeningen straatmanifestaties te maken, zoals de katholieken hun processies hadden.
- 8 Mededeling van het Kabinet van Mevr. M. Van Hecke, Schepen van Burgerzaken en Protocol, Ambtenaar van de Burgerlijke Stand van de Stad Gent dd. 10 maart 2020, waarvoor oprechte dank.
- 9 Steens zat van 7 april 1858 tot 18 mei 1858 in de gevangenis van Vilain XIII, ook Rasphuis genoemd aan de Coupure om zijn aandeel in de werkstakingen van 1857, maar niet in “de Nieuwe Wandeling”, die pas in 1862 in gebruik genomen werd”.

Ideaal corona-vrij geschenk

Betaal een extra abonnement (20 euro).

Het volstaat bij de ‘mededeling’ de naam en het zendadres van de begunstigde aan te geven.

DE GENTSE SINT-MICHIELSTOREN: NIET VERWEZENLIJKE ARCHITECTEN- DROMEN EN EEN HISTORISCH VERANT- WOORD RESTAURATIEVOORSTEL

Luc Devriese

De bekende westertoren van de Sint-Michielskerk heeft zijn uitzicht te ‘danken’ aan de bestraffing in 1540 van de Gentenaars door keizer Karel die hen onder meer zeer zware geldboetes oplegde. De stadskas was meteen leeg en de bouw werd abrupt stopgezet. De torenstomp werd zelfs niet afgedekt.

Maar dat kon zo niet blijven duren. Hoewel men zich niet kon baseren op een bewaard gebleven origineel ontwerp, werden in de daaropvolgende eeuwen meerdere plannen gemaakt om het bouwwerk te vervolledigen met een torenspits, het ene al ambitieuzer dan het andere. Opmerkelijk is de verticaliserende stijl van al deze ontwerpen: de toren moest in de eerste plaats hoog worden, zeer hoog. Pas na zowat drie eeuwen gaf men het definitief op en hield men het bij het dichten van de onderbouw.

Een voorzichtig restauratievoorstel wordt geformuleerd dat opteert voor een terugkeer naar de toestand in 1540: de stomp op zijn huidige hoogte, maar geopend en onbedekt, zoals historisch exact geïllustreerd door Wynantz ca. 1820. De toren met het uitzicht van 1540 als aanklacht. Veel sprekender dan wat er nu staat.

Inleiding

De zware, kolossale onderbouw van de westertoren van de Gentse Sint-Michielskerk, niet meer dan een kloek huis hoog – maar dan wel eentje van bijna 25 meter – valt op, telkens opnieuw, als je op het pleintje ervoor staat. Dat is al bijna vijf eeuwen zo. Een door Frans De Potter (1893 e.v.) geciteerde zestiende-eeuwse kroniek heeft het over de bouw van de toren ‘welck werck quaden voortganck heeft, ende is nog maer een huys hooghe boven der eerden’. Hoewel het zeker niet ontbrak aan goede voornemens om de toren ooit af te werken, is het er nooit van gekomen. Hieronder presenteren we de bewaard gebleven ontwerpen in chronologische volgorde.

Hoger, hoogst

Frans De Potter (1898) vermeldt in deel VII van zijn standaardwerk *Gent van den oudsten tijd tot heden* dat in 1652 betaald werd ‘voor het maken van een kopie van den nieuwen torre’ aan een zekere Gillis Boniou(r)s, die blijkbaar niet de eigenlijke ontwerper was. De toren moest behoorlijk groots worden: hij zou 350 voet meten. Omgerekend uit Gentse bouwvakvoet (29,98 cm, zeg maar 30cm), zou dat 105 meter geweest zijn. Ter vergelijking: de Sint-Baafstoren meet 89 meter.

Maar misschien was dit nog niet hoog genoeg. De Potter schrijft dat dit ontwerp niet voldeed voor het kerkbestuur. En verder citerend: ‘Een befaamd bouwkundige, Lieven Cruyl, onderpastoor te Wette- ren, ontving ten jare 1662 last om een nieuw ontwerp te leveren (...). Hadde men dit plan (afb. 1) mogen uitvoeren dan, dan zou de stad Gent een bouwkundig juweel te meer gehad hebben: de toren der Sint-Michielskerk zou niet alleen de grootste en schoonste der stad geweest zijn, maar, die der O.L. Vrouwekerk te Antwerpen uitgezonderd, de hoogste en schoonste van al de tempels in ons land.’ De schaal bij het plan van Cruyl, waarvan een kopie in steendruk weergegeven staat op een uitvouwblad bij De Potter, geeft een hoogte aan van 470 Gentse voet (136 meter).

De zaak zoals voorgesteld in *Gent van den oudsten tijd...* is lichtjes verwarrend: de enige afgewerkte van de twee geplande Antwerpse torens meet ‘slechts’ 123 m. Op de kopie van het torenplan bij De Potter wordt het ontwerp foutief gedateerd in 1652 (in werkelijkheid 1662) en (correct) toegeschreven aan graficus Lieven Cruyl. Aan deze onge- woon talentrijke man werd in de GT-jaargangen 2020 -2021 een artikel in drie delen gewijd. Hierin werd aangetoond dat Cruyl ook als bouwkundige beslist zijn mannetje kon staan.

Afb. 1. Ontwerp gemaakt in 1662 door Lieven Cruyl (fotografische afdruk, UGent Boekentoren Beeldbank BRKZ-TOPO-N- 000193). Een lithocopie (steenafdruk) van hetzelfde ontwerp weergegeven in deel VII van Frans De Potters *Gent van den oudsten tijd...* draagt onderaan het foutieve jaartal 1652.

In de zeventiende en achttiende eeuw aarzelend naar nieuwere vormen

De stijl van Cruyls ontwerp is zuiver laatgotisch. Zonderling is wel dat bij een bijna 10 jaar eerder gemaakte maquette voor dezelfde toren ‘de onbekende ontwerper resoluut koos voor een veel modernere vormtaal’ (citaat uit De Vuyst, 2015). Er kan geen twijfel bestaan over de datering van dit nu in het STAM bewaarde imposante stuk: het draagt een authentiek jaartal 1653. Dit ontwerp viel duidelijk in de smaak. De maquette bleef lange tijd in de kerk zelf bewaard.

Afb. 2. Gravure door Norbert Heylbrouck (Atlas Goetghebuer L 74 nr. 11) met de toren uitgebeeld aan de hand van de in het STAM bewaard gebleven maquette.

Latijns opschrift (vertaald): Aanblik van kerk en toren van Sint-Michiels in Gent, zoals die moet volmaakt worden (sicut perficietur).

Op een veel latere afbeelding van de Sint-Michielskerk (afb. 2) gegraveerd door Norbert Heylbroeck, die in de jaren 1700 actief was, prijkt een (niet bestaande) torenspits die duidelijk afgeleid werd van de maquette, zoals eveneens aangetoond door De Vuyst. Deze auteur wijst ook op verwantschap van de maquette uit 1653 met de Amsterdamse (kerk)torens uit de eerste helft van de 17de eeuw. Volgens dat ontwerp zou de toren een tweedelige derde bouw-

laag krijgen in gotische stijl, aansluitend bij de bestaande onderste. Daarboven waren drie versmallende verdiepingen in baroktrant gepland. Die werden, zoals het hoorde in die tijd, bekroond met een ui- of peervormige spits. Ondanks de stijlverschillen, ondanks dat geschipper tussen gotiek en barok, vormt dit toch een homogeen geheel.

In de eerste helft van de 18de eeuw (vóór 1740) was het de beurt aan de heel bekende bouwmeester Bernard de Wilde om een plan te maken (afb. 3). Deze architect werkte in een heel andere stijl: onder meer het rococo stadspaleisje Falligan op de Kouter werd door hem ontworpen. Voor de Sint-Michielsestoren hield de Wilde het relatief laag: een extra geleiding met een reuzengrote Maagd van Gent in medaillon, daarboven een achtkantige verdieping met het torenuurwerk, het geheel bekroond met uivormige spits. Over dit ontwerp, bewaard in het Gentse stadsarchief is verder niets geweten.

Christelijk triomfalisme in de Napoleontijd?

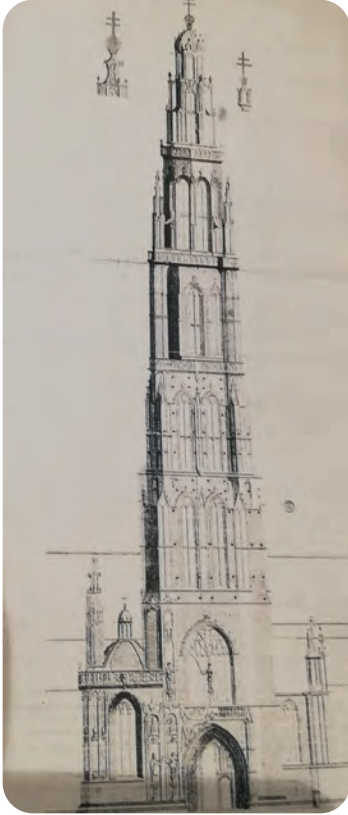
Een volgend ontwerp (afb. 4) zou dateren uit het begin van de jaren 1800. Dit althans volgens de doorgaans betrouwbare notities in de ‘Atlas Goetghebuer’

op het blad met de tekening (Zwarte Doos). Uit de periode dus dat het concordaat van Napoleon met de paus (1801) tot stand kwam. De Sint-Michielskerk was toen, na een bewogen episode als profane ‘tempel van de rede’, aan de katholieke eredienst teruggegeven. Dit naamloze ontwerp was weerom van het megalomane type. Oppervlakkig gezien lijkt het silhouet gotisch. De koepelvormige bedekking van een lage zijtoren, de torenspitsen en details in de versiering wijken hiervan af. De toren zelf is vrij sober opgevat en de ornamentiek neigt hier en daar naar classicistisch, terwijl de toren in zijn geheel niet zo is.

Het jaartal 1801 is ongewoon vroeg, te vroeg om van neogotiek te mogen spre-

Afb. 3. Ontwerp van Bernard de Wilde (bovengedeelte). Pentekening met waterverf gekleurd (vóór 1740) in Zwarte Doos, Atlas Goetghebuer L74 nr. 6. Een moeilijk te reproduceren voor-aanzicht en een doorsnede bleven in dezelfde collectie bewaard.

ken. Het oudste neogotische gebouw gereali- seerd in Gent, een tuinpaviljoen aan de Leie, horend bij een huis in de Veldstraat, zou date- ren uit 1821 (Laleman, 1975). Augustus Pugin, de prestigieuze Engelse pionier van deze stijl, ontwerper van onder meer Westminster Palace, werd in 1812 geboren, onze plaatselijke coryfee Jean Baptiste Bethu- ne zag pas in 1821 het Kortrijkse levenslicht.

Het plan 1801 is een raadselachtig geval. Was het opvallend grootse, we mogen zelfs zeggen triomfalistische concept van deze Sint- Michielstoren een vroege uiting van het christelijk reveil na de Franse revolutie? Werd het ontwerp misschien zo opgevat om het voorbije leed van de kerkelijke gemeenschap te compenseren? Wat er ook van zij, er kwam niets van in huis.

Afb. 4. Naamloos ontwerp uit begin 19de eeuw. Pentekening gekleurd in grisaille (Zwarte Doos, Atlas Goetghebuer L 74/ 10).

In de aanloop van de wereldtentoonstelling

Gedurende de hele negentiende eeuw bleef de neogotiek in de kerkenbouw alles overheersen. Wat genoemd werd de Sint-Lucasscholenstijl palmde de hele katholieke zuil in, kloostergebouwen en scholen inclusief, en – niet te ver- geten – ook de meestal overvloedige ornamentiek. En alsof dit alles nog niet genoeg was, maakten niet veel meer dan een goeie eeuw geleden twee gere- nommeerde architecten, August Poppe en Valentin Vaerwijck, aanzetten tot ontwerpen voor het vervolledigen van de Sint-Michielstoren in nog maar eens dezelfde stijl. Dat gebeurde tijdens de rage van renovaties en reconstructies van het gedeeltelijk imaginaire oude Gent die aan de Wereldtentoonstelling van 1913 voorafging. Goed geprobeerd, maar het bleef bij een leuke tekening en een fotomontage.

Poppe (Gent 1867-1947) was de architect van o.m. de neogotische Sint- Amanduskerk in Oostakker en, in een heel andere stijl, het gebouw aan de Coupure Links van de UGent Faculteit Bio-ingenieurswetenschappen,

destijds het 'Boerekot'. Voor de Sint-Michielstoren zag deze architect het groots. In 1911 betrok hij ook de Sint-Michielshelling en bijhorende bebouwing in zijn ontwerp, maar kwam niet verder dan de hierbij gereproduceerde voorstelling (afb.5).

Afb. 5. Impressie door architect Poppe (1911) voor mogelijke bebouwing aan de Sint-Michielshelling met torenspits in laatgotische stijl (fotocollectie Zwarte Doos).

In dezelfde optiek is er ook een pre-ontwerp gemaakt door Valentin Vaerwijck (Gent 1882-1955). Deze architect, vooral bekend om zijn realisatie van de Belfortbekroning, maakte enkel een fotomontage van de bestaande toestand van de site met erop gemonteerd een synthese van de in deze bijdrage gepresenteerde vroegere ontwerpen (afb. 6). Meer dan impressies of proefballonetjes opgelaten in de aanloop van de Wereldtentoonstelling van 1913, waren het niet. Ook zij bleven zonder gevolg. In het licht van wat in dit artikel beschreven staat, hoeft het niet te verwonderen dat deze laatste pre-ontwerpen, neogotisch waren.

Gotische stijl amper verlaten

Met uitzondering van de 17de- en 18de-eeuwse concepten of preconcepten, waaronder dat van de maquette in STAM dan nog een mengvorm laat zien, vertoonden de ontwerpen allen gotische kenmerken. Die stijl werd slechts aarzelend, schijnbaar met tegenzin verlaten. Dat mogen we besluiten uit de vergelijking van de bewaard gebleven ‘moderne’ maquette uit 1653 en het ontwerp – laatgotisch tot en met – van Lieven Cruyl dat negen jaar later gemaakt werd. Deze eminente graficus, die jarenlang in Italië werkte, kon het trouwens niet laten op zijn groot gezicht op oostelijk Gent nog in 1678 zijn bewondering te uiten voor de voor de gotische architectuur van het Schepenhuis van de Keure in zijn vaderstad (zie GT 2021 nr. 1). Wonderlijk toch hoe dit volmaakt laatgotisch ontwerp van een topbouwkundige te dateren is in 1662, toen deze stijl zo goed als helemaal verlaten was.

Afb. 6. Fotomontage van Vaerwyck (1913) bekroond met ‘ajuin’ waarop de draken dodende Sint-Michiël te zien is (fotocollectie Zwarte Doos).

Alhoewel... helemaal uit de gratie was de gotiek niet. Dat bewijst het stadhuis van Brussel, dat na de verschrikkelijke beschieting in 1695 door Villeroy snel weer opgebouwd werd met de uitdrukkelijke bedoeling het trotse monument zijn oorspronkelijke uitzicht te geven. In de jaren 1600 bleven ook in Gent de gotische ontwerpen niet onuitgevoerd in de laden steken. Vergeten we niet dat in deze stad tot een eind ver in de zeventiende eeuw effectief zo gebouwd werd. Getuige hiervan de verdwenen kerk in de Volderstraat (1619) op de locatie van de UGent aula. Nauwelijks te geloven dat ze ontworpen en gebouwd werd door en voor leden van de jezùietenorde, nochtans gereputeerde promotoren van de barokstijl. Zie hierover het recente artikel over hergebruik van Gentse kerken in GT (Devriese, 2020). Ook de laatgotische kapellen van Drongenhof en Baudelo aan de Ottogracht dateren uit die tijd, op de later aan deze laatste toegevoegde voorbouw (peristilium) na.

Bij de Sint-Michielskerk zelf werden na 1630 nog laatgotische koorkapellen met spitsboogvensters voltooid. Het zou nog tot 1652-1673 duren vooraleer de huidige bovenverdieping van de torenstomp met zes hoge vensters afgewerkt was (De Potter, 1898; Van Aerschot e.m., 1976). In de Gentse huizenbouw zou de traditionele plaatselijke stijl pas in de 18de-eeuw verlaten worden. Hiervan getuigen niet enkel talrijke goed gedateerde gebouwen in het stadscentrum, maar ook de unieke collectie gevelplannen bewaard gebleven in het stadsarchief (De Zwarte Doos).

Men kan stellen dat wat de torens betreft, deze in onze streken zo succesrijke stijl eeuwenlang bijna onafgebroken bleef doorleven tot in de eerste helft van de vorige eeuw, op een halfslachtige onderbreking na van niet veel meer dan anderhalve eeuw, ongeveer van 1660 tot begin jaren 1800.

De stomp: authentieke historische getuige

De ongelukkig ogende, om niet te zeggen lelijke torenstomp, waarbij we nog de pas eeuwen later aangebrachte overwelling en overkapping van de tweede geleding moeten wegdenken, vertegenwoordigt een niet onbelangrijk stuk Gentse stadsgeschiedenis. Net als de abrupt gestopte bouw van het middeleeuwse stadhuis, juist gezegd: het Schepenhuis van de Keure, in rijk geornamenteerde Brabants-gotische stijl, is hij het resultaat van een bewogen tijd, met twee Beeldenstormen die ook in deze kerk lelijk huishielden.

Men kan (twijfelachtige) troost vinden in de gedachte dat de torenstomp een authentieke getuige is van de voor Gent rampzalige periode, die begon met de zware straf opgelegd door keizer Karel (1540) en ruim een eeuw later eindigde met de ook hier uitbundig gevierde vrede van Münster (1646), die in feite

de Spaanse nederlaag bezegelde. De Sint-Michielstoren en het Stadhuis kunnen zelfs aanzien worden als in steen verstarde aanklachten tegen potentaten, die ‘hun’ rijke stad Gent niet totaal vernietigden, enkel omdat ze voor hen een te waardevolle bron van inkomsten was. Alfons Van Werveke (1927) gaf een van zijn nog steeds erg waardevolle stukjes niet onterecht als titel mee ‘Keizer Karel, stede verwoester’. Enkel sterk veranderende modes waren nog efficiënter op dat gebied, althans in de privé woningbouw.

De laatste grote uitgave voor de torenbouw dateert precies van 1538-1539 (De Potter, 1893). Daarna bleven de meeste bouwerven stil liggen, of ze werden slechts moeizaam verdergezet. In 1658 werd een aanbesteding uitgeschreven voor het maken van zes torenvensters, maar De Potter die de kerkrekeningen bestudeerde, twijfelt eraan of dat werk ooit uitgevoerd werd. De nog niet eens voor een derde of een vierde voltooide westertoren van Sint-Michiels bleef bestaan als een soort niet overdekte inkomhal, blootgesteld aan regen en wind. Het duurde nog tot 1772 vooraleer het tot een overwelling van de ingangspartij kwam (De Potter, 1893 e.v.). In 1825 werd er een vanop de begane grond onzichtbaar dak gezet boven de tweede geleding. Blijkbaar had men pas toen effectief de hoop opgegeven de toren verder uit te bouwen in de hoogte. Dit verhinderde niet dat er nog verder ontwerpen en (eerder vage) voorstellen zouden gemaakt worden, zoals we zagen.

Hier mag ook wel aangestipt worden dat de compacte en massieve, atypisch sobere buitenkant een rijk en zeer homogeen kerkinterieur herbergt, enkel ont sierd door de ontleistering van de muren. Daar was in de 19de en zelfs nog in vorige eeuw geen ontkomen aan. Ondanks de lange bouwgeschiedenis ver toont het laatgotische kerkgebouw tussen het Sint-Michielsplein en de Leie een opvallende eenheid in stijl. Op de er naast gebouwde sacristie na, bleef het gebouw vrij van historiserende ‘verfraaiingen’. En dit nog wel in een omge ving waar het er letterlijk van bulkt.

Een ‘gepast’ restauratievoorstel, met een verhaal

Mocht men werkelijk ooit aan restaureren denken, dan liefst geen bijkomen de geledingen bouwen in gotische stijl, zoals op de meeste hier getoonde ont werpen. Men zou beter opteren voor het wegnemen van de veel later aange brachte overwelling en bedaking van het ‘torenportaal’. Zo krijgt men een goed idee van de toestand van 1540, zoals die nog goed zichtbaar was bijna drie eeuwen later in de Hollandse Tijd, toen Wynantz er een tekening van maakte (afb. 7). Een dergelijke ingreep zou geen gefantaseerde ruïne opleve ren, maar zou historisch correct zijn en... veel goedkoper dan bv. een heel

Afb. 7. De bekende Sint-Michielsstorenstomp zoals gezien door de Brusselaar Wynantz in de Hollandse Tijd, omstreeks 1820 (overgenomen uit *Kleurrijk. Wynantz en Gent, Snoeck & Zwarte Doos*). Bemerkt de grote vensteropeningen zonder glas en het primitieve dakje boven de overwelfde buitenste ingangspoort. Het schip van de kerk was toegankelijk voor de gelovigen via twee afsluitbare deuren achterin de open 'torenhal'. Uiterst rechts een stukje van het in een vorig GT-nummer beschreven Hof van Ravenstein.

laattijdige verwezenlijking van het prachtige plan van Cruyl. De aan regen en vocht opengestelde muurgedeelten kunnen met de thans beschikbare middelen perfect beschermd worden.

Kortom: een aanklacht tegen keizer Karel, uitgaande van de nakomelingen van zijn slachtoffers. Bovendien heeft het toch wel 'iets', vind je niet? Een bijkomende toeristische attractie voor Gent, eentje met een verhaal.

Met dank aan Jos Tavernier die de ontwerpen van Poppe en Vaerwyck in de Zwarte Doos vond en digitaal aanleverde.

Noten

De Potter, F. (1893 e.v.). *Gent van de oudsten tijd tot heden*, deel VII, Siffer, Gent, p. 384-469. Met het in de tekst vermelde plan waarvan Boniours een kopie maakte, zijn er wel enkele problemen. Volgens De Potter was deze man beeldhouwer, maar hij staat niet ingeschreven op de volledig bewaard gebleven zeventiende-eeuwse ledenlijsten van de Gentse nering van schilders, beeldhouwers en andere beeldende kunstenaars, zorgvuldig uitgegeven door Van der Haeghen (1906). Omwille van de onduidelijkheden in verband met dit ontwerp laten we de afbeelding, bewaard in de Zwarte Doos, hier achterwege.

De Keyzer, B. (1979). *De St-Michielskerk te Gent*. Van Melle, Gent, pp. 91. Dit journalistiek werkje bevat enkele evidente fouten overgenomen uit De Potter en andere vroegere auteurs.

De Rynck, P., De Vuyst, W. (2016). *Stadsmuseum Gent STAM*. De Collectie 1833-2016. Uitg. Snoeck en STAM, p. 46 en 118-119.

Devriese, L. (2020). Hergebruik van kerken. In: *Ghendtsche Tydinghen*, 49, p. 251-255.

De Vuyst, W. (2015). Torenmaquettes van de Sint-Baafskathedraal en de Sint-Michielskerk. *Erfgoedmemo* nr. 78, GVSALM, Gent.

Kervyn de Volckaersbeke, Ph. (1857). *Les églises de Gand*, deel I, Hebbelynck, Gent.

Laleman, M.C. (1975). Neogotiek. In: *Gent, duizend jaar kunst en cultuur*. Stad Gent. Deel 3, p. 121; idem (1982). Het eerste neogotische gebouw in Gent: een theehuisje aan de Leie. In: *Kultureel jaarboek van de provincie Oost-Vlaanderen*, vol. 18, p. 197-209.

Notteboom, F. (1992). *De Sint-Michielskerk te Gent: voorgeschiedenis, bouwgeschiedenis, veranderingswerken, restauratie, stijlanalyse*. Scriptie UGent. Samenvatting in De Gentenaar 9 dec. 1992.

Van Aerschot, S., Bogaert, C., Lanclus, K., Verbeeck, M. e.a. (1976). *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*, Gent - deel 4na, Snoeck, Gent, p. 460-464.

Van der Haeghen, V. (1905-1906). La corporation des peintres et des sculpteurs de Gand (16e-18e siècles). *Handelingen der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, deel 6, pp. 379.

Van Werveke, A. (1927). *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde van Vlaanderen*, Willemsfonds en Van Rysselberghe - Rombaut, p. 181-183.

Verhaegen, P. (1938). *De oude kerken van Gent*, deel II, Antwerpen.

HERINNERINGEN VAN EEN TIENJARIGE AAN HET GENTSE COLISEUM: ROLSCHAATSEN EN CATCH

Franklin L. L. Tombeur

De ijzeren rolschaatsen van zo'n zestig jaar geleden waren niet of nauwelijks bruikbaar op de kasseistraten van toen. Gelukkig was er de effen piste van het Coliseum aan de Kuiperskaai. Daar was het lustig zwieren, jong en oud door mekaar. Dezelfde zaal werd op sommige avonden ook gebruikt voor catchwedstrijden. Catchen is een ruig soort worstelen, waarbij de twee kampers mekaar op (bijna) alle mogelijke manieren proberen te pakken te krijgen (to catch). Ze takelden mekaar schijnbaar vreselijk toe, maar het was vooral show. Het spel werd 'opgevoerd' door worstelaars met de meest fantastische 'artiestennamen' en begeleid door commentatoren met goed ontwikkelde zin voor overdrijving.

Rolschaatsen: onmogelijk op straat

Ik moet ongeveer tien jaar geweest zijn toen mijn vader van ergens een oud paar rolschaatsen tevoorschijn toverde. Misschien gekocht op de wekelijkse 'oude markt' aan St. Jacobs. Op straat kon je daar nauwelijks mee weg. Geasfalteerde straten waren eind de jaren vijftig zeldzaam in Gent. Borluutstraat (nu Belfortstraat), Kammerstraat, Vrijdagmarkt, omzeggens nergens in het stadscentrum was er asfalt. Overal kasseien en dat is natuurlijk niet geschikt om te leren rolschaatsen. Wel kon het soms nog ergens in het magazijn of in de ruime poort van een groenteboer want die waren rond Sint-Jacobs nog volop te vinden in die tijd.

Die rolschaatsen waren in ijzer, de wieltjes in hout (afb. 1). Die wieltjes stonden twee aan twee en waren sterk onderhevig aan sleet. Op kasseien liepen ze gemakkelijk barsten op of sprongen kapot. Ze waren voorzien van riempjes zodat je de schaats aan je schoen kon vastbinden. De lengtes waren vaste maten maar de breedte kon versteld worden met schuifjes. Die waren omgebogen zodat ze de schoen(zool) wat strakker konden omklemmen. Eenmaal aan de voeten kon je beginnen rijden. Zeker in het begin waren dat lompe zware stukken aan de voeten. In het begin was het uitsluitend rechtdoor rijden

en het ‘overstappen’ met de ene voet over de andere om een bocht te nemen durfde je niet uit schrik te vallen. Na een tijdje lukte dat toch. Achteruitrijden was helemaal anders. Vanuit de lucht gezien reed je een achterwaartse slalom. En ook dat liep vlot na een tijdje.

Afb. 1. Rolschaatskampioene Nicole Tuytens aan het oefenen in het Zuidpark ter hoogte van J. De Bruyckerdreef. Bemerkt de bouw van de rolschaatsen. (verz. N. Tuytens)

Rolschaatsen in het Coliseum

De mogelijkheden om op straat te rolschaatsen waren eigenlijk nihil, maar gelukkig was er het Coliseum op de Kuiperskaai. Daar – in de ogen van een

tienjarige – in die vreselijke, niet te doorgronden ruimte was er een ‘piste’ bijna van muur tot muur in de lengte en in de breedte. In de breedte waren ‘tribunes’ achter reclameborden zoals op een voetbalplein. Tegen die borden kon je hard aan knallen! Er waren ook tribunes op het eerste en ik dacht ook op een tweede, misschien wel derde verdiep. Daar mocht je niet komen maar ik houd er toch een beeld aan over: houten banken, (klap)stoelen, kasten, rommel, stof en spinrag. Aan die art-nouveau ijzeren spanten en zuiltjes heb ik geen herinnering meer. En laat dat nu architecturaal zo belangrijk geweest zijn. De architectuur en de activiteiten in en aan het Coliseum en de Kuiperskaai staan beschreven elders in volgend GT nummer.

Ik ging daar met mijn vader schaatsen op zondag. Mijn vader bleef wijselijk in de cafetaria. Je mocht je eigen rolschaatsen meebrengen maar je kon er ook ter plekke ontlenen. Mijn rolschaatsen waren niet voorzien van ‘freins’ (remmen): als je wilde stoppen moest je een van beide voeten haaks achter de andere plaatsen en dus met de haakse schaats over de grond als het ware sle-

Afb. 2. Een niet mis te verstane boodschap. (verzameling DSMG).

pen. Schaatsen van betere kwaliteit hadden rubberen wieltjes en een remwiel-
tje. Dat wieltje zat schuin vooraan op de schaats, onder de schoenneus. Het
was in feite een rond blokje zwart rubber. In het vooruit rijden kon je dus
opnieuw de ene schaats achter de andere plaatsen en met dat remwiel-
tje tegen de grond drukken. Bijzonder was wel dat bij flinke snelheden men niet remde
met een schaats haaks achter de andere te plaatsen, maar door zich bruusk 180
graden om te draaien en beide schaatsen met het remwiel-
tje tegen de grond te duwen. Dat gaf mooie zwarte remsporen op de piste. En het oogde sportiever
en professioneler dan het gewone remmen en stoppen.

‘Het van het’ waren schoenen – eigenlijk laarsjes – waar de schaats integraal
deel van uitmaakte, m.a.w. ze vormden één geheel. Zoals de huidige skeelers.
Dat was chique en duur. Ik zie er zo nog enkele staan in een vitrine achter de
toog, witte dan nog wel!

Afb. 3. Keerzijde van het kaartje in afb. 2. (verzameling DSMG).

Er was daar gelijkvloers ook een grote cafetaria. Van de piste gescheiden door glas of iets in die aard zodat je het gebeuren op de piste kon volgen onder het roken van een sigaretje en het genieten van een drankje. Als er een echt evenement plaatsgreep dan werd er ook toog gehouden op het tweede verdiep. De ouders van een van mijn vrienden waren dan aan de slag, pa als garçon en ma achter de toog. De bakken drank werden door zootje langs de trappen naar boven gesleurd (afb. 2 en 3).

Afb. 4. Het Coliseum was ook uitstekend geschikt voor competities zoals kunstschaatsen, snelheidswedstrijden op schaats en hockeywedstrijden. (Verzameling Vollaert).

Op de piste vond je alle kalibers van schaatseren. Debutanten, gevorderden en macho's. Die laatsten durfden je soms omverrijden, reden zeer hard onder gebrul en dikwijls in groep. En iedereen reed door elkaar, rondjes mee en tegen het uurwerk, slaloms, figuren, vallen, struikelen, botsen, ... Alle leeftijden en alle soorten outfits. Naast dat amateuristisch gedoe werden er ook stevig georganiseerde competities gehouden (afb. 4).

DONDERDAG
5
october
1967
te 20 uur.

COLISEUM
Kuiperskaai - GENT

BOXE
Organisatie: Bekerwits-Peeters - Matchmaker: Et. Grootboom
Ouder de Regenten van K. B. B. B. en de N. L. G. S.

Kampioenschap van België (Beroepsboksers)

 LION VEN
Kampioen van België Kalfenwergewicht

VICTOR CHAPELLE
Official Challenge

 ROGER VAN LAERE - **MICHEL PETIT**
GENT - PARIS

Fredo - J.P. Heirman
Winnende K. C. - K. G. Kalfen

Liefhebberkampen over 5 x 2

R. Haeck - Bultinck **Monteyne - Soetens** **A. Van der Linden - X**
Gewt - Iengem - Iengem - Gewt - Kalfen

Locatie: Culti Van Antwerpsde, Stationsstraat 2, Geel, Tel. 23.34.34 - Culti Colombeghite Pt. Koozevolden 3
Tel. 25.42.38, Culti Verloren, Trossen 25 Tel. 23.32.37 - A. Peeters, Veerdtstraat 5, Kalfen, Tel. (0929) 52.08
Prijzen: 50 - 100 - 125 en 150 Ft. Weging om 12 uur in Culti Van Antwerpsde, Stationsstraat 7, Geel
met medewerking van:

POEDERS MANN
A. Schickel
3 november 1967

Afb. 5. Beroeps boksen in het Coliseum. Affiche uit 1967 (verzameling Vollaert). Mochten de boksers achteraf nog last hebben van pijn: het universele middel 'poeders Dr. Mann' (later 'Mann' of 'Wit Kruis') was beschikbaar tot er een verbod op kwam omwille van gevaar voor onomkeerbare nierletsels.

Afb. 6. Al met al een nog redelijk sobere affiche voor een catchwedstrijd in 1962. (verzameling Vollaert).

Boks- en catchmatches

Maar het Coliseum was ook voor iets anders heel bekend. Daar werd namelijk ook gebokst en gecatched, ofte gelutteerd, of geworsteld. Dat was maar af en toe het geval en dan telkens op donderdag. Maar ik zie nog duidelijk de affiches voor mij (afb. 5 en 6). Die hingen overal in Gent in zwart/wit of met een gekleurde rand. En dan die teksten... ik herinner mij geen enkele naam exact meer, maar daar stond dan zoiets gedrukt als 'Richard King, de koning van Las Vegas' tegen 'Fernand Leclerq, het beest van Frankrijk' of 'Alexejev, de Mongoolse tijger' tegen 'Tony het gevaar van Bretagne'. Je bent dan tien jaar en je leest zoiets...

Soms stond er al eens een tekening bij zoals bv. een figuur in shorts en een rode beulskap over het hoofd. Allemaal om het publiek naar de vertoning te lokken. Want het was natuurlijk een groot opgezet spel van krachtpatserij, snoeverij, gebrul, ... en met een scheidsrechter die soms ook al eens een duw kreeg. Die scheidsrechter was meestal zelf een (gewezen) lutteur ofte catcher. Als kind had ik dat niet door dat de catchers maar deden alsof ze slaag kregen. Ze werden tegen de grond geslagen, incasseerden uppercuts, werden een arm of de nek omgewrongen, in de touwen gegooid, en soms erover, een been uitgedraaid, ... Maar op het einde kwam het allemaal goed onder luid applaus of boegeroep van het Gents publiek. Als ik er nu passeer hoor ik nog het geroep en gejoel. Maar ja, tout passe, sauf le passé.

Met dank aan Maurice Vollaert.

ZE NOEMDEN HAAR MISS PALING

Eric Vermeirsch

Je bent nooit de auteur van je eigen levensverhaal. De betekenis van je leven is afhankelijk van verhalen die anderen over jou vertellen, en van de erkenning die daaruit spreekt.'

Hannah Arendt (vertaald citaat)

Gensche lovestory aan 't Scheldenoord en op de Muide in de fifties. Nog een aflevering uit het leven van de familie van de auteur, vooral van zijn moeder. Nog kleurrijker beschreven dan ze zo al was (red.).

“Z’ieten eur Mies Pollèn” (zij heten/noemen haar Miss Paling). Mijn ma sprak het uit met een mondje dat een beetje vertrokken was door een lichte afkeer. Het moest een verschrikkelijk schepsel zijn, die miss Paling. Maar het kon niet uitblijven, vroeg of laat moest ik wel te weten komen wie het was.

Wat een verrassing! Het was namelijk mijn tante Florke. En tante Florke mocht er zijn, zij kon qua uiterlijk best met veel filmsterren uit de vijftiger jaren worden vergeleken, zeer gedistingeerd. Een beetje aan de magere kant, dat wel, zoals wij er tegenwoordig veel op you tube kunnen bewonderen op de chatwalk. Zij zou ongetwijfeld IN zijn moest zij nu nog leven (wel te verstaan als twintiger). Duizenden likes op de sociale media gewaarborgd. Hoe dan verklaren dat mijn ma haar Miss Paling noemde ? Was het alleen omdat ze slank was, of zou dat misschien afgunst zijn?

Van tijd tot tijd ging ik samen met mijn ouders op bezoek bij Jean en Florke. Ik noemde hen wel nonkel en tante, maar zij waren geen familie. Jean was een jeugdvriend van mijn pa. Wie beide vrouwen bezig zag, dacht dat het wel echt goede vriendinnen waren. Mijn moeder maakte trouwens van ieder bezoek veel spel. Zo had zij altijd een ruiker bloemen mee voor tante Florke, iets wat zij voor anderen nooit deed, want zo veel geld hadden wij niet. Dus, zoals ze zeggen, het venijn zat in de staart, zeker weten.

Eigenlijk werd ons gezin in alle opzichten overklast door nonkel Jean en tante Florke. Wij woonden in een cité, zij woonden in een sociaal appartement in 't Scheldenoord (afb. 1). Als kind kende ik een dergelijke manier van wonen alleen maar door Amerikaanse films: alle Amerikanen leefden in dergelijke mooie flats, ook de zwarte, en zij hadden allemaal 'een fridge (big) en overvloedig eten (rich food). Mijn ma werkte destijds in de keukens van de Grasfabriek ('t Ges), de grote textiel fabriek in de Wondelgemse Meersen, beter bekend onder de latere naam Vynckier. Ze was er aanvaard op basis van haar 'curriculum vitae' (jawadde!) met werk in een kasteel dat tijdens de oorlog door Duitse 'toeristen' bezet was.

Afb. 1. Het wooncomplex Schelde-oord gezien vanop de Jan Delvinkaai. (privé collectie).

Maar tante Florke was 'ouvreuse' in een cinemazaaltje ter hoogte van het Keizerpark. Op een dag mocht ik samen met haar zoontje Gilbert gratis een film bekijken. Zij liet ons binnen en begeleide ons in het donker met een zaklamp. Ik herinner mij dat zij zoals altijd smaakvol gekleed was, met zwarte rok en witte blouse (naar de benen heb ik niet gekeken, ik was nog te klein). Zij had mooi zwart haar en grote witte oorbellen. Ik begreep niet goed waarom zij zelf nog nooit geprobeerd had een rol (liefst een hoofdrol) te spelen in een film in plaats van daar als ouvreuse rond te lopen. In mijn kinderoogen had zij er al de vereiste kwaliteiten voor. Maar dan wel voor serieuze films!

Nonkel Jean viel veel beter in de smaak bij mijn ma dan zijn echtgenote. Ook hij had de allure van een filmster: slank, met een zijden foularde in de openstaande hemdkraag, de haren steeds zorgvuldig achterover gekamd en lichtjes gepommadeerd. Op een avond viel hij onaangekondigd alleen ons huis binnen. Snikkend vertelde hij ons dat ene Frieda overleden was. Thuis kon hij hierover, tegen Florke, niets vertellen. Frieda was waarschijnlijk een jeugdliefde geweest, weggekaapt. Ik weet wel door wie, maar ik ga het u niet verklappen. De man was destijds een VIP op de Muide (afb. 2). Neen, neen, meer dan dat kan en wil ik niet zeggen, zelfs nu niet, na al die jaren. Safety first.

Afb. 2. Muidepoort in 1957 met zicht op de spoorwegergang toe. (privé collectie).

Met het weinige dat ik wist, kon ik uiteindelijk wel het hele verhaal breien. Wij gingen elke zaterdag naar cinema 't Royalke in de Sleepstraat. Op pare weken oorlogsfilms (voor mijn pa), en op onpare liefdesfilms (voor mijn ma). Zelf verkoos ik de oorlogsfilms, en pas zo'n tien jaar later (en na veel lectuur), kwam ik er achter dat de Amerikanen niet helemaal alleen de oorlog hadden gewonnen: de Russen hadden toch ook wel hun best gedaan. En die liefdesfilms boden in die tijd belangrijke seksuele voorlichting. Ik leerde er uit dat zeer langdurig en hartstochtelijk kussen wel mocht (kinderen toegelaten) maar al de rest was zondig. Alhoewel, ik herinner mij nog hoe ik als zestienjarige

een retraite bijwoonde, waarin een jonge pater met vlammeende ogen en vurige tong ons er op wees dat “hetgeen daar van boven gebeurde, maar een substituuat was voor hetgeen zich van onderen afspeelde...”. Toch weer niet goed dus, jammer, I had a dream. Nochtans: “I see you later in my room !!!” is de eerste Engelse volzin die ik heb aangeleerd dank zij deze films (spijtig genoeg heb ik dat niet veel kunnen gebruiken). En daar heb ik het dan voor de rest van mijn leven maar moeten mee doen.

Wat die liefdesaffaire tussen Jean en Frieda betreft: ik heb altijd gedacht dat er geen *slagen* onder de gordel werden uitgedeeld tussen hen beiden. Alles bleef heftig-deftig zoals in die Amerikaanse films. Niettemin maakte het verdriet van Jean veel indruk op mij, een achtjarig kind. Zo’n verdriet, daar valt niet mee te spotten! Maar ik doe het toch een beetje: ben ik misschien een schijnheilige? En Frieda: was zij even verliefd op Jean als hij op haar? Is zij bezweken onder de charmes van die Muide-VIP (Very Important Person), of... wat? Hij had wel wat geld, had een eigen zaak.

In dit cursiefje werd de oorspronkelijke naam Hamlet vervangen door Frieda. Chatwalk (catwalk) is natuurlijk een bewuste schrijffout. En nog zo eentje: O Frieda, thou hast cleft my heart in twain!

Cruyl's gezicht op oostelijk Gent

Frank Vanhyfte deelt ons mee dat dit heel interessant gezicht (zie GT 2021 nr 1 en 2) nog steeds opgenomen is in de catalogus van de Manufacture des Gobelins (Parijs) in het fonds Adam François Van der Meulen. Dit werk van Cruyl kan online bekeken worden via de bibliotheek van de Universiteit Gent. Via onderstaande link kan men het artikel van Bergmans uit 1915 over Cruyl bekijken als men een log in heeft als lezer van de UGent bibliotheek: <https://lib.ugent.be/catalog/rug01:002036732>

Aa zal feur maa gieën commisses nie mier doen

Een vraag van Wim De Bruycker (een eventueel antwoord kan zoals steeds via g.t@telenet.be). Weet toevallig iemand waar die populaire parodie vandaan komt op de melodie van Chopins dodenmars: 'Aa zal feur maa gieën commisses nie mier doen, mee sijn klein veelootse...'? Een of andere revue of volks theaterstuk? Of die tekst oorspronkelijk Gents is weet ik niet, schrijft Wim, maar het lied past de Gentenaar in elk geval als gegoten. Kostbaar immaterieel volkspatrimonium, in elk geval.

Alvast een reactie van Adrien Brysse. Het liedje is niet opgenomen in *Het Volksleven in het Straatlied* van R. Vankenhove en A. Lepage, Gent, 1932. Moeten we het dan dateren na 1932? Het is zeker niet exclusief Gents. In De Standaard van 26 februari 2010: 'Ze sluiten de supermarkten omdat de caissières te duur zijn. Op de achtergrond klinkt het slepende begin van de 'Dodenmars' van Chopin. In Antwerpen neuriet men dan: 'Jef zal voor ons geen commissies niet meer doen.' Alvast niet in de Carrefour. De grote kuis is begonnen.'

Op <https://www.wreed-en-plezant.be/wrdprs/liederen/> schreef een zekere Johan in 2012: 'Dit behoort tot het onuitputtelijke arsenaal van wat we straatliederen noemen: onnozele, meestal spottende tekstjes, bedacht door lolbroeken, tussen vele potten en pinten, en gezongen op een bekend refrein of klassiek thema. Volgens Dirk Wilmars in zijn boek *Arm Vlaanderen zingt, of het geluk der onbewusten* (De Dageraad, Antwerpen, 1975) luidt de tekst: 'Jef zal voor ons geen commissies niet meer doen. Hij is naar de kloten, hij is naar de kloten'. Willy Lustenhouwer noteerde in zijn boek *Café chantant* een Brugse variatie, Jos Ghysens een Aalsterse in *Het Aalsters Volksleven 1860 – 1950*.

Boek en tentoonstelling over de familie Rodriguez d'Evora y Vega

Op Open Monumentendag (12 september 2021) is er een tentoonstelling over de familie Rodriguez d'Evora y Vega in de kerk van Moortsele, voor iedereen die belangstelling heeft voor geschiedenis. De week nadien, op zaterdag 18 september 2021, is dan de officiële voorstelling van het boek met onuitgegeven materiaal, ook in de kerk van Moortsele (<https://www.landvanrode.be>). Iedereen die het boek kocht wordt uitgenodigd. Men zal dan de tentoonstelling kunnen bezoeken en deelnemen aan een receptie achteraf.

De kroniek van de familie Françoise Verhoosale
Rodriguez d'Evora y Vega
Eerst baronnen, later markiezen van Rode

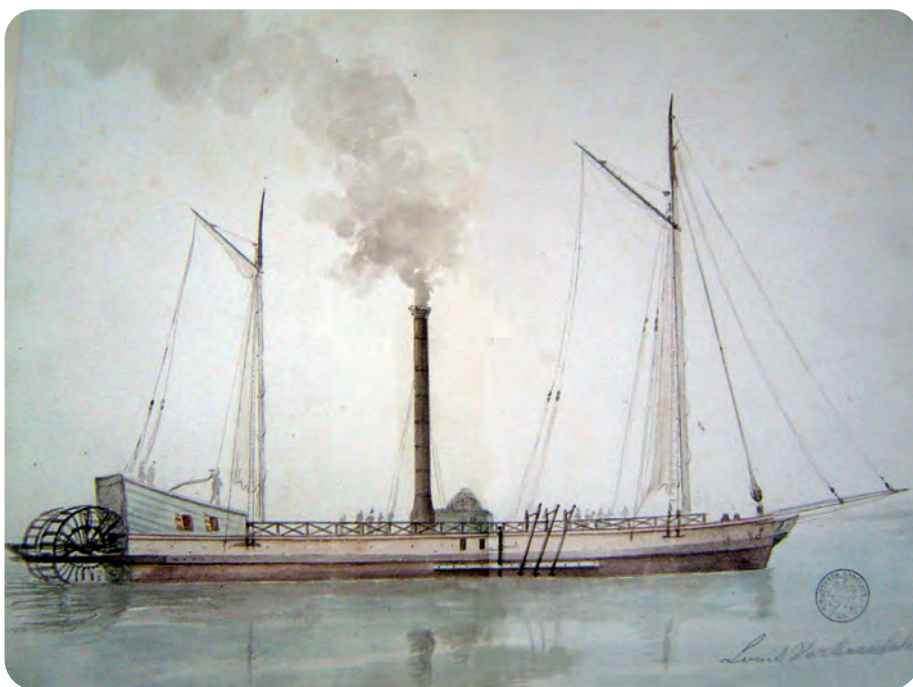

Verzetsorganisaties

Twee studenten geschiedenis aan de Universiteit Gent, tuur.bisschop@gmail.com en mariedekeulenaer@gmail.com (tel. 0475 28 21 86) contacteerden GT in het kader van het vak Mondelinge Geschiedenis. Dat vak leert studenten aan de hand van een interview deze onderzoeksmethode onder de knie te krijgen. Dit jaar passen hierin interviews in een onderzoek over verzetsorganisaties na de Tweede Wereldoorlog. Het onderzoek richt zich op organisaties en personen die na de oorlog actief waren of nog zijn om de belangen van het verzet te verdedigen en die zich inzetten om de herinnering eraan en het erfgoed levendig te houden. Het werk wordt gecoördineerd door Babette Weyns onder leiding van de professoren Koen Aerts en Bruno De Wever. Wie kan helpen contact op te nemen met lokale initiatieven?

Stoombootverbinding tussen Gent en Antwerpen (1827 en later)

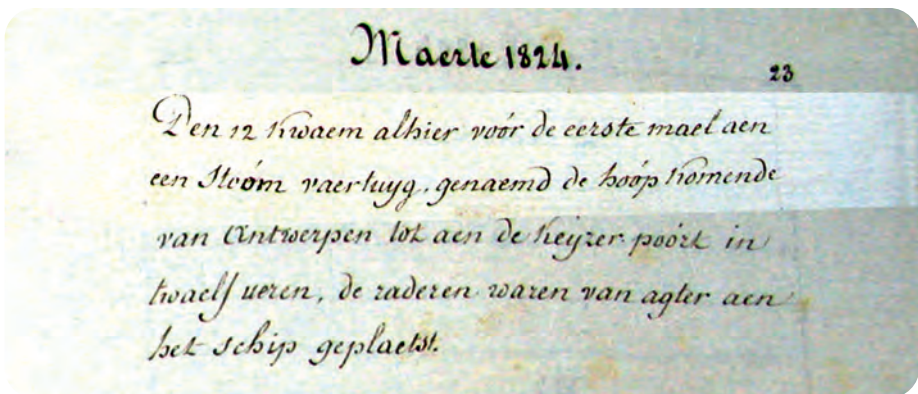
Philip Deroo (philipderoo@telenet.be) op zoek is naar informatie over de stoombootverbinding tussen Gent en Antwerpen vanaf 1827, zoals kort beschreven in een artikel in GT nr 2 maart-april 2016 op pagina's 105-106.

Afb. 2. 'De Hoop' stoomboot die voor de verbinding tussen Gent - Antwerpen zorgde in 1824

Hij zou daarover graag een stukje opnemen in een brochure over de geschiedenis van het Visserij-eiland die hij samen met Marc Hanson voor de Buren van de Abdij aan het opstellen is.

Het antwoord was bekend op de redactie maar die vond het nuttig om het aan de lezer mee te delen. Edouard Callion schrijft over een 'stoom vaertuyg genaemd de hoop komende van Antwerpen tot aen de Keyzer poort in twaelf ueren' voor de eerste maal op 12/03/1824. Gentsche kronijke: 1525-1835, deel X (1822-1835). De UGent bib. liet het inscannen door Google Books (zie de tekst op <https://books.google.be/books?vid=GENT900000151104&print-sec=frontcover&hl=en#v=onepage&q&f=false>).

Afb. 3. Het tekstfragment uit het werk van E. Callion over 'De Hoop'

Veekooplui of wat?

De foto in afb. 4. roept bij de bezitter vragen op. Niet zozeer wat de locatie betreft (vermoedelijk ter hoogte van de Parklaan in de Burggravenlaan, waar lange tijd een tramspoor lag) als wel de aard van het wandelend gezelschap. Zijn de personages veekooplui met kiels over keurige hemden en dassen, maar dan zonder de gebruikelijke (wandel)stok? De dame in witte jas of schort kon er bij horen: sommige namen het geld onder hun hoede en hielden een oogje in het zeil. Op zijn minst zonderling is wel het feit dat die normaal drukke laan helemaal leeg is. Werd de foto genomen tijdens of kort na W.O. II ?

Afb. 4. Vermoedelijk wandelen ze ter hoogte van de Parklaan - Burgravenlaan, maar wat was de 'stiel' van deze lui, vraagt de bezitter van deze foto zich af.

Berichten aan de leden sturen is een dure en weinig snelle aangelegenheid.

Daarom verkiezen wij e-mailberichten.

Dat gaat snel en is goedkoop, maar daarvoor hebben wij echter jouw e-mailadres nodig.

Help ons dus en stuur ons jouw e-mailadres en geef HHKG toestemming om jou e-mailberichten te sturen met informatie over het tijdschrift en geplande activiteiten (g.t@telenet.be).

De richtlijn van de gegevensbescherming (privacy) zal strikt gevolgd worden. Zo zullen, bijvoorbeeld, de adressen niet gedeeld worden. En je kan te allen tijde deze toestemming intrekken.

Ghendtsche Tydinghen is een uitgave van **Heemkundige en Historische Kring Gent vzw** met de steun van de Stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen.

Zetel: Convent Engelbertus - Groot Begijnhof, nr. 46, 9040 Gent (Sint-Amandsberg).

Bibliotheek en documentatie: in het DSMG, Groot Begijnhof, nr. 46, Sint-Amandsberg: elke zondag van 10 tot 12 uur (behalve op feestdagen). Gesloten in juli en augustus.

Lidgeld: Gewone leden: 20 euro
Steunende leden: 30 euro
Beschermden: vanaf 35 euro
Te factureren leden: 30 euro
Buitenlandse leden: 35 euro - BIC: BPOTBEB 1
Postrekening: IBAN: BE73 0001 0504 7360,
van HHKG te 9040 Gent.

Administratie & Ruildienst: Nieuwe leden, opzegging, adreswijziging en bij het niet ontvangen van het tijdschrift: HHKG vzw, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg
e-mailadres: g.t@telenet.be.

Redactieadres: Clarissenstraat 14, 9000 Gent, tel. 09 329 71 45
Auteurs worden verzocht kopij digitaal aan te leveren op: g.t@telenet.be.

Website: www.ghendtschetydinghen.be – ojs.ugent.be (digitale toegang) - scholar.google.com (digitaal zoeken).

Druk: NV Drukkerij Verbeke, Lijnmolenstraat 34-36, 9040 Gent,
tel. 09 228 10 33 - e-mail: drukkerij.verbeke@skynet.be

V.U.: HHKG, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg.
Frank Gelaude (voorzitter).